

MARTJE BREEDT BRUYN

TIJDLOZE OGENBLIKKEN

EEN BIOGRAFIE VAN MARIANNE PHILIPS

STICHTING EX LIBRIS

Marianne Philips (1886-1951) maakte in haar leven een paar ingrijpende keuzen. Als jong meisje van goeden joodse huize, geboren in Amsterdam, sloot ze zich aan bij 'de rooien' - in haar milieu een blamage. Na haar huwelijk woonde ze in Bussum. Philips kreeg drie kinderen, deed sociaal werk en werd, als een van de eerste vrouwen, gekozen tot gemeenteraadslid voor de SDAP. Hoewel ze succes had in de politiek, nam ze midden in een zittingsperiode afscheid van de raad. Ze zag in wat ze echt wilde: schrijven. Na deze ommekeer op haar veertigste, die ze zelf haar wedergeboorte noemde, publiceerde ze zes romans, twee bundels korte verhalen en een paar novellen. Critici noemden haar werk zuiver van toon en prezen haar eenvoudige, trefzekere taalgebruik. Lezers waardeerden haar ook. *Bruiloft in Europa*, haar derde boek, was de meest gevraagde roman van 1935. *De zaak Beukenoot*, dat een jaar voor haar dood verscheen, werd niet alleen gekozen tot Boekenweekgeschenk van 1950, maar leidde ook tot een geruchtmakende juridische pennenstrijd.

Wie was Marianne Philips? In deze korte biografie treft de lezer een beeld van de vrouw die 'keek met de ogen van een superieur rechter.'

Martje Breedts Bruyn is neerlandicus. Zij publiceerde eerder over literatuur en schreef een biografie van de schrijfster Elisabeth Keesing. Zij is eindredacteur van *Vrij Nederland*.

ISBN 90-6481-806-1

9 789064 818066

TIJDLOZE OGENBLIKKEN

MARTJE BREEDT BRUYN

TIJDLOZE OGENBLIKKEN

EEN BIOGRAFIE VAN MARIANNE PHILIPS

STICHTING EX LIBRIS - UTGEVERIJ PRESTIGE

Afbeelding omslag :
Schilderij van Marianne Philips door
Jaap Weijand
Collectie Letterkundig Museum Den Haag

ISBN 90 6481 806 1
NUGI 321

© 1998, tekst: Martje Breedts Bruyn, Amsterdam
© 1998, productie: Uitgeverij Prestige, Utrecht
© 1998, foto's: C. van der Lugt-Goudekot

*Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd
en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.*
*No part of this book may be reproduced in any form
without written permission from the publisher.*

INHOUD

Vooraf	7
Verantwoording	11
'Zomaar een wild plezier' <i>Een jeugd in negentiende-eeuws Amsterdam</i>	12
De aantrekkingskracht van het mysterie <i>Socialiste in Bussum</i>	22
'Een gevoel van bevrijding' <i>Marianne Philips' debuut als schrijfster</i>	35
'Ik heb mijn hart bloedend uitgerukt' <i>Litteraire vrienden</i>	48
'Wij moeten allen positie kiezen' <i>De brug tussen jood en niet-jood</i>	59
'Een zeer ontworteld gevoel' <i>De doolhof van de oorlog</i>	71
'Een groeiend aureool' <i>De naoorlogse jaren</i>	83
De Marianne Philipsprijs	97
Bibliografie	102

Afbeelding 1: Marianne Philips als achttienjarige (1904)

VOORAF

De zaal vol Gooise socialisten moet vreemd hebben opgekeken toen Marianne Philips, een kleine, blonde vrouw met een mooie spreekstem, met haar advies kwam. Zij raadde hun aan om eens 'in een stikvolle tramwagen' naar Zandvoort te gaan. 'Laat u in de stroom van dagjesmensen meezuigen naar het aller-drukste strandgedeelte. En zie dan hoe die Amsterdammers, mensen als gij en ik, voor één dag losgemaakt van dompige achterbuurtkamers, zich neergooien in het zand. Hoe ze de kleren afwerpen, ondanks alle "zedelijke" verordeningen, omdat ze de zon willen voelen schijnen op hun lichaam. Zie hoe ze daar aan het strand hun eigen kinderen ontdekken, nu zij ze zien bewegen als bevallige silhouetjes tegen de achtergrond der lichte zee. Dan zult ge weten, hoe alle mensen deel hebben aan het wezen der dingen.'

Marianne Philips (1886-1951) was nog geen schrijfster toen ze in 1927 deze oproep deed. Ze sprak als bekend socialiste haar partijgenoten toe. Ze legde haar gehoor uit wat ze bedoelde: wend je niet minachtend af van de doodgewone mens, want het mysterie beleef je 'niet in de tempel, maar midden in de wereld'.

Veel facetten van haar levensovertuiging zijn in dit fragment te vinden.

Het beroep op medegevoel. Het zien van de waarde van het grote in het kleine. De waarschuwing dat niemand beter is dan een ander. En het zoeken naar het mysterie.

Twee jaar later brak ze met haar leven als actief socialiste. Vijfentwintig jaar had zij zich ingezet voor de SDAP, voortaan wilde ze zich wijden aan iets dat wezenlijker voor haar was: schrijven. Voor zover het gewone leven dat toeliet, want ze was echtgenote, moeder van

drie kinderen en ze wilde dat het huishouden tot in de puntjes was verzorgd.

In 1929, ze was begin veertig, kwam haar eerste roman uit, *De wonderbare genezing*, een jaar later volgde *De biecht*. Allebei psychologische romans met een vrouw als hoofdpersoon, geschreven in een sobere taal, met een meeslepende inhoud. Zij verstond de kunst om de kern van een leven te zien. De gedachten uit haar rede zijn in deze boeken duidelijk terug te vinden – zoals in alles wat ze daarna zou schrijven.

Ze debuteerde in een lastige tijd. De literatoren zagen met zeer gemengde gevoelens een gestage stroom boeken van schrijvende dames op zich afkomen. Narrig hadden zij het over hobbezakliteratuur, waarin vrouwengrievens breed werden uitgemeten. Het waren niet alleen mannen, ook iemand als Annie Romein-Verschoor ergerde zich aan al die romancières die met flair 'japonnen en romans in elkaar flansen'.

Gelukkig voor Marianne Philips waren de recensenten aangenaam verrast door haar werk. Zij was een gunstige uitzondering, schreven ze, haar romans waren zuiver van toon en getuigden van een scherp psychologisch inzicht. Marianne werd dan ook een mannelijk analytisch vermogen toegedicht.

In 1935 promoveerde Annie Romein-Verschoor op een studie over de Nederlandse romanschrijfster na 1880. In het laatste hoofdstuk nam ze vrouwen die vanaf 1930 publiceerden onder de loep. Zij zag maar vier schrijfsters die met het verfoeide 'huiselijk psychologisme' hadden gebroken en gave, boeiende resultaten hadden bereikt. Henriëtte van Eyk met *De kleine parade*, Fré Dommisse met *Krankzinnigen*, Jeanne van Schaik-Willing als auteur van *Uitstel van executie* en *Sofie Blank*, en Marianne Philips met haar eerste twee romans en *Bruiloft in Europa*. Van deze schrijfsters vond ze bij Marianne Philips de bewust sociologische inslag het sterkst. Romein-Verschoor stelde vast dat Marianne Philips erin was geslaagd om haar personages 'weer iets van de algemeen-geldigheid der klassieke epiek' te geven.

Dat was precies waar Marianne naar streefde. 'Ik zoek altijd naar het punt waar de tijd wegvalt,' zei ze in een interview. Op dat punt was het mogelijk om een glimp te zien – en vast te leggen – van het eeuwig menselijke. Haar leven lang heeft Marianne Philips geworsteld met filosofische en levensbeschouwelijke vragen. Je zou je kunnen voorstellen dat haar existentiële getob zijn neerslag vond in haar literaire werk – vijf romans, twee bundels novellen en een boekenweekgeschenk – maar dat is niet zo. Er is wel altijd een religieuze ondertoon, maar onnadrukkelijk, terloops. Ze valt de lezer niet lastig met wat haar in haar leven het meest ter harte ging. Voor haar man en kinderen moet het moeilijk zijn geweest dat ze diezelfde terughoudendheid ook in haar privéleven had. Haar tweede dochter Carla zegt dat het haar spijt dat ze haar moeder nooit echt heeft gekend. 'Ze had een zekere distantie tegenover de mensen die het dichtst bij haar waren. We konden haar niet echt bereiken.' Robert Verheyen, die in de jaren zestig aan een proefschrift over Marianne Philips werkte, heeft enorm veel moeite gedaan om mensen te spreken die het gevoel hadden dat ze haar goed kenden. Volgens haar dochter heeft hij niemand gevonden.

Marianne had succes met haar romans, maar ze sprak er relativerend over: 'Er is nog altijd meer de kachel ingegaan dan gepubliceerd.' De literator Frans Coenen had haar werk 'voortreffelijke tweede klas' genoemd. Daar was ze het mee eens. Alles had beter gekund, zei ze, maar waarom zou ze een monument moeten zijn? Bij haar dood in 1951 werd Marianne Philips betreurd als 'een van de meest begaafde schrijfsters van onze letterkunde', met 'een bescheiden, zuiver maar ook veelzijdig oeuvre. Zij is nooit in zelfherhaling vervallen.' Nu kennen nog maar weinigen haar naam – op de bewoners van naar haar genoemde straten na, al weten ze misschien niet wie ze was: de Marianne Philipsstraat in Amsterdam, het Marianne Philipsplantsoen in Haarlem en de Marianne Philipslaan in Bussum. Haar

romans zijn alleen in tweedehands boekwinkels te vinden, wat jammer is, want vooral *De biecht* en *Henri van de overkant* spreken ook de lezer van nu aan. *Bruiloft in Europa*, een bestseller in de jaren dertig, stond tot twintig jaar geleden op de literatuurlijst van heel wat middelbare scholieren. Nu is het boek onbekend. Een achterkleindochter van Marianne Philips hield op het Barlaeus Gymnasium in Amsterdam een spreekbeurt over het werk van haar overgrootmoeder, zonder de familierelatie te noemen. Haar klasgenoten hadden nog nooit van de schrijfster gehoord.

Deze biografische schets kan lezers ertoe brengen kennis te maken met het werk van Marianne Philips. En met de boeiende, gecompliceerde persoonlijkheid van de schrijfster.

Misschien is Marianne Philips in de vergetelheid geraakt omdat haar oeuvre niet in een bepaalde stroming is in te delen. In haar werk zit ook geen vaste ontwikkelingslijn; de enige constante is haar belangstelling voor ethische vraagstukken. Zij heeft nooit deel uitgemaakt van een literaire kring.

Bij haar debuut werd zij 'een outsider' genoemd. Toen was dat al bedoeld als compliment. Achteraf gezien is het een geuzennaam.

VERANTWOORDING

Voor het schrijven van deze biografische schets heb ik gebruik gemaakt van verschillende bronnen. In de eerste plaats het archief van het Letterkundig Museum. Dat bevat behalve de collectie Marianne Philips – een uitvoerige verzameling knipsels en brieven – ook drie grote dozen ongesorteerd materiaal. Daarin bevinden zich onder meer correspondentie, documenten uit de Tweede Wereldoorlog, notitieboeken van de schrijfster en het archief van de stichting Marianne Philipsfonds, die verantwoordelijk was voor de Marianne Philipsprijs. Veel dank ben ik verschuldigd aan mevrouw Carla Lugt-Goudeket, de tweede dochter van Marianne Philips. Zij heeft me in lange gesprekken veel over haar moeder verteld. Later las ze het manuscript van deze schets kritisch door. Daarnaast heb ik gesproken met Rob Kromer, een neef van Marianne Philips, en zijn vrouw; met J.H. Otto, zoon van de familie Otto met wie het echtpaar Goudeket bevriend was, en met mevrouw E. Dingemanse-Oosthoek, huishoudster bij de familie Belinfante-Goudeket.

Een belangrijke bron was de dissertatie van Robert Verheyen, *Marianne Philips 1886-1951. Leven & Werk*, Gent, 1971. Citaten van familieleden en kennissen van Marianne Philips die inmiddels zijn overleden, zijn uit dit proefschrift afkomstig. Citaten uit brieven van en aan Marianne Philips heb ik, om de leesbaarheid te bevorderen, weergegeven in de hedendaagse spelling. Datzelfde geldt voor aanhalingen uit lezingen, toespraken en persoonlijke notities van de schrijfster, en voor citaten uit besprekingen van haar werk.

Om het lezen van deze schets te vergemakkelijken heb ik in de tekst niet bij ieder citaat uit interviews en besprekingen de vindplaats volledig genoemd. De exacte bronnen zijn terug te vinden in de bibliografie.

'ZOMMAAR EEN WILD PLEZIER'

Een jeugd in negentiende-eeuws Amsterdam

'Ik ben geboren onder een toren,' zegt Leentje uit *De biecht*. Die toren was een van de echt belangrijke dingen in haar jeugd. Hij was een reus die stond uit te kijken over het huis waar ze woonde, 'met grote klokken in zijn open kop'. Beschermend en angstaanjagend tegelijk. Andere romanpersonages van Marianne Philips hebben ook een bijzondere band met een toren, het vertrouwde geluid van het carillon geeft ritme aan hun leven.

Marianne Philips werd geboren aan de voet van de Zuiderkerk, in het hart van Amsterdam, op 18 maart 1886. Ze was, na Sara, Greta en Bram, het vierde kind van Zadok Philips en Esther Rozelaar. Haar moeder kwam uit een welvarende familie van diamanthandelaars op de Nieuwe Keizersgracht. Zadok Philips was voor zijn huwelijk handelsreiziger. Samen dreven haar ouders een manufacturenhandel, Philips & Co. Eerst in de Sint Antoniebreestraat, later verplaatsten zij de zaak naar een voornamer pand, Kloveniersburgwal 37, hoek Nieuwe Hoogstraat – het geboortehuis van Marianne. Het gezin woonde, met inwonende winkelen kindermeisjes en de min van Esther, op de verdiepingen boven de zaak. Het Letterkundig Museum bezit er een foto van. Eén kroonlijst verbindt twee panden met veel ramen die bij elkaar horen, het hoekhuis, nummer 37 en een smaller pand ernaast, nummer 35. Achter de gevels waren ze doorverbonden. Het hoekpand is tien jaar geleden gesloopt en vervangen door nieuwbouw.

Marianne hield veel van deze levendige buurt, 'het geliefde stadsbeeld van Breitner, Witsen en Querido'. In een radiolezing eind jaren dertig vertelde zij over het Amsterdam van haar jeugd. 'De oostzij van de Klove-

niersburgwal, waar de kapitale huizen stonden, was zo ongeveer de grens van de jodenbuurt, daar woonden de gezeten joodse burgerfamilies. Aan de westzij van de gracht, vooral naar de Nieuwmarkt toe, stonden kleine winkelhuizen met apart verhuurde verdiepingen. Daar hingen iedere dag waslijnen met hemden en rooie broeken en blauwe onderrokken. Langs die zij ging het verkeer naar de Zeedijk met z'n matrozenkroegen en daarop hadden ook allerlei kleine sloppen en stegen hun uitmonding. Het grachtwater van de Kloveniersburgwal scheidde jood van niet-jood en bezitter van niet-bezitter.'

Lang duurde de voorspoed van het gezin Philips niet. Marianne was anderhalf toen in oktober 1887 haar vader stierf. Hij was een vriendelijke, sympathieke man geweest, die goed met zijn vrouw en kinderen kon opschieten. Moeder Esther, volgens de archieven 'koopvrouw en winkelierster', zette de zaak een tijd alleen voort, maar haar broers Rozelaar drongen erop aan dat zij zou hertrouwen. Dat was beter voor de handel, waar zij aandelen in hadden. En voor het bezit: de panden waren voor de helft eigendom van Hartog Rozelaar, de broers Zadok en Abraham Philips bezaten ieder een kwart. Esther zwichtte en trouwde met Simon Kan, een handelsreiziger. Zij zetten de zaak voort onder de naam Kan S.I., Grossier in Garen, Band en Manufacturen. In de herfst van 1890 werd er een halfzusje van de vier kinderen Philips geboren, Henriëtte Kan - Jetje.

De positie van Simon Kan was niet te benijden. Zijn stiefkinderen Sara, Greta en Bram moesten niets van hem hebben. Ook Marianne heeft hem nooit echt aanvaard, al vond zij hem niet zo vreselijk als de oudere kinderen. Zij idealiseerde haar echte vader. De familie Rozelaar, aangevoerd door de familieoudste oom Levi uit de Sarphatistraat, stelde hoge eisen aan Kans zakelijk inzicht en volgde zijn doen en laten hinderlijk. Nooit was het goed, hoe hij ook zijn best deed.

Toen Marianne zes was ging ze naar de Tesselschade-

Afbeelding 2: Kloveniersburgwal 35, 37 en 37A, de drie panden rechts op een ongedateerde foto. Hier woonde en werkte het gezin Philips-Rozelaar, later Kan-Rozelaar tot 1898.

school op de Plantage Muidergracht. Daar zaten ook neefjes en nichtjes op, met wie ze graag speelde. De familieband was hecht. Ze leerde daarnaast wat bij een goede opvoeding hoorde: Frans en dansen. De kinderen gingen niet naar sjoel. Simon Kan was geen orthodoxe

jood. Wel werd er koosjer gegeten. De sfeer thuis was burgerlijk en degelijk, er was weinig ruimte voor fantasie. 'Er kon nooit iets anders gebeuren dan er iedere dag gebeurde.' Gelukkig had de kleine Marianne een levendige verbeelding. Zij voerde drama's op met papieren poppetjes, die zij vóór de sabbat had uitgeknipt. Zij zag Sinterklaas in de dakgoot van het Oost-Indisch Huis en betreurde het dat hij niet bij joden kwam. Haar leven lang verlangde ze naar een kerstboom. Een hongeropstootje voor de deur bezorgde haar 'zomaar een wild plezier'. 'Opeens waren het geen gewone mensen meer die oude haveloze kleren droegen, het waren al de mensen uit de stad die opmarcheerden, die samen een grote tocht begonnen alsof ze het voorgoed eens waren geworden en precies wisten wat ze nu gingen doen.' Het allermooiste was dat er ook kinderen meeliepen onder de rode vlaggen. Ze had zó met ze mee willen gaan.

Met de manufacturenwinkel ging het zo slecht dat de zaak moest worden opgeheven. De familie Rozelaar wilde het geleende geld en hun aandeel in de panden terug. In het voorjaar van 1898 moest het gezin Kan het geliefde huis op de Kloveniersburgwal verlaten. Ze betrokken een verdieping in de Den Texstraat 39. Maar het ongeluk kwam niet alleen. Moeder Esther, die aan suikerziekte leed, raakte ernstig overspannen. In 1900 overleed ze in het kraambed na de geboorte van haar zesde kind, Jules. Op de dag van de begrafenis kwam het tot een breuk tussen Kan en zijn schoonfamilie. Financiële kwesties hadden al tot heel wat gekrakeel geleid, en de Rozelaars namen hem Esthers zwangerschap op haar gevorderde leeftijd zeer kwalijk. Daar kwamen nog ruzies bij om de toewijzing van de kindsdelen.

Het gezin begon uit elkaar te vallen. Sara trouwde en ging in Haarlem wonen, Bram moest in militaire dienst. Simon Kan begon een naaiatelier en riep de hulp van de dochters in. Marianne, die inmiddels op de hbs voor meisjes zat, heeft na schooltijd als naaister heel

wat boezelaars door haar handen laten gaan. Op haar zestiende ging ze van school. Later schreef ze: 'Ik was niets meer dan een mislukte hbs-leerling die uit de derde klas de wijde wereld (of eigenlijk een benauwd confectieatelier) binnentrad.' Maar ook het atelier ging over de kop. Voor Kan zat er niets anders op dan weer vertegenwoordiger te worden. Het gezin moest omzien naar een nog eenvoudiger woning. Dat werd een van de arbeidershuisjes aan de Langeweg – nu Archimedesweg – in de Watergraafsmeer, met uitzicht op de spoorbaan. Marianne deed het huishouden en zorgde voor Jetje en Jules.

De Watergraafsmeer, toen nog een aparte gemeente, was een bolwerk van aanhangers van de socialistische voorman Domela Nieuwenhuis. Redactieleden van *Het Volk* woonden er, onder wie Henri Polak en Sam de Wolff, en café de Ijsbreker aan de Weesperzij was een levendig trefpunt van kopstukken uit de socialistische beweging en joodse diamantarbeiders. Van dichtbij maakte ze de grote spoorwegstaking van 1903 mee. Ze liet zich meeslepen door het revolutionaire saamhorigheidsgevoel van de stakende arbeiders. Tot dusver vijandige socialisten- en anarchistengroepen stonden als kameraden naast elkaar. 'Het was als een opwindende droom, waaruit men terugkeert, wetende dat de komende dag niet meer gelijk kan zijn aan de vorige.' Ruim dertig jaar later gaf ze er een met hartstocht geschreven verslag van in *Henri van de Overkant*, een roman over haar jeugd. Het aanstekelijke enthousiasme van de stakers, de keiharde machtsstrijd en de tragische afloop bescheef ze als een ooggetuige die zich intens bij de gebeurtenissen betrokken voelde.

Waarom ze socialist werd, vertelde Marianne Philips in 1950 in een interview in *Het Vrije Volk*. Ze was achttien en ging op een avond naar een opvoering van *Op hoop van zegen* van Herman Heijermans in het Grand Théâtre in de Amstelstraat. Het ellendige lot van de vissers maakte diepe indruk op haar. Na de voorstelling raakte ze in gesprek met een van de acteurs, Mari van

Warmelo. 'Kan er nou niets aan gedaan worden, dat daar verandering in komt,' vroeg ze. 'Jawel,' zei Van Warmelo, die voordat hij aan het toneel ging oesterteler en sigarenmaker was, 'dan moet je beginnen met socialiste te worden en je te organiseren.' Dat deed ze: 'Ik werd lid van de SDAP in een tijd waarin pionierswerk werd gedaan. In de tijd waarin je vegetarisch at. En waarin wij zongen: "Makkers laat ons de kazernes slopen."'

Marianne stortte zich met hart en ziel in de nieuwe wereldbeschouwing, maar haar familie moest niets van de socialisten hebben. In een korte levensbeschrijving formuleerde ze het mild: 'In die tijd was het nog een uitzondering en enigszins een blamage als een meisje van goeden huize zich publiekelijk "rood" verklaarde. Ik heb er dan ook nogal wat moeilijkheden mee gehad, maar ik was wees en hoefde dus gelukkig geen ouderlijke harten te bezeren.'

In het huis van haar stiefvader viel het leven haar steeds zwaarder. Ze voelde zich betutteld, verlangde naar vrijheid. Haar zuster Greta was het gezin ontvlucht door te trouwen met haar volle neef Bram Rozelaar, een huwelijk waar Simon Kan zich tot het uiterste tegen had verzet. Haar broer Bram, terug uit dienst, vertrok naar Engeland om daar medicijnen te studeren. Ook Marianne zag kans om het benauwende huis van Kan en de armoede te verlaten. Haar oudste zuster Sara en haar man, Louis Glazer, boden haar aan bij hen in Haarlem aan de Leidsevaart te komen wonen. Daar vond ze de vrijheid waar ze zo naar had verlangd.

In die tijd waagde ze zich voor het eerst aan het schrijven. Ze stuurde een impressionistisch stuk vol woordkunst à la de Tachtigers aan de *Kikeriki*, het zondagsblad van het *Nieuwsblad voor Nederland*. Tot haar grote teleurstelling vond de redactie het niet geschikt. Haarlem maakte haar niet gelukkig. Ze vond de stad verschrikkelijk saai in vergelijking met Amsterdam. Ze verveelde zich, ergerde zich aan Sara's bazigheid en

maakte ruzie over 'de rooien' met haar zwager, een deftige deurwaarder. Volgens hem was het socialisme niets anders dan georganiseerde ontevredenheid. Zo gauw ze meerderjarig was geworden keerde ze terug naar Amsterdam.

In de zomer van 1907 kreeg ze een baan bij de diamantfabriek I.J. Asscher in de Tolstraat, als telefoniste en correspondentie in de vreemde talen, en ze vond een kamer.

Voor het eerst alleen. En eindelijk onafhankelijk.

De firma had dat jaar een nieuw, modern gebouw geopend. In 1908 kreeg het concern van de Engelse koning Edward VII de vererende opdracht om de grootste ruwe diamant die ooit was gevonden, de Cullinan, te bewerken. Het verloop van het sensationele bewerkingsproces werd over de hele wereld gevolgd. Negen grote en zesennegentig kleinere diamanten werden eruit geslepen van een prachtige blauwwitte kleur, pronkstukken van de Engelse kroonjuwelen. Marianne had de ruwe steen even vast mogen houden, haar handen ondersteund door die van de gebroeders Asscher. Het succes werd uitbundig gevierd, met feesten en recepties. Schrijvers en kunstenaars werden uitgenodigd, staatshoofden en hoogwaardigheidsbekleders kregen een rondleiding door het bedrijf. Marianne was erbij en genoot.

Met haar collega's bij Asscher kon ze vurig discussiëren over het wel en wee van de sociale strijd. Ze luisterde naar pleidooien voor het zionisme, maar dat sprak haar niet aan. Internationale waarden, daar ging het om. In haar vrije tijd snuffelde ze graag in een boekhandel op het Rembrandtplein, naast Schiller, waar ze behalve literatuur theosofische werken verkochten. Op dat plein at ze vaak in een vegetarisch restaurant, dat De Veeg werd genoemd, waar veel SDAP'ers kwamen. Ze droeg losse reformkleding, gemaakt van de modieuze stoffen van het warenhuis Metz. Kennissen uit die tijd vonden haar verstandig, weetgierig, wat stil en soms heel geestig. 'Ze was een knappe jonge vrouw,

blond haar, uiterst blank, zelfs een tikkeltje doorzichtig, aantrekkelijk. Ze was keurig, netjes en modern.' Marianne was inmiddels lid van de Algemene Nederlandse Bond van Handels- en Kantoorbedienden, aangesloten bij het NVV. In 1910 werd ze secretaris van de afdeling Amsterdam. Ze schreef voor het maandblad *Onze Strijd* en hielp met de verzorging van schoolvoeding in Amsterdamse scholen. Ze demonstreerde mee voor de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, hield van de 1-mei-optochten. Ze las veel, literatuur en boeken over kunst en politiek. Af en toe ging ze met een vriendin 's avonds uit in Plancius, ze dansten menuetten op de muziek van Mozart.

Haar eerste liefde was Abraham Content, een medelid van de bond, maar ze maakte het uit omdat hij laatdunkend deed over vrouwen. Tijdens een wandeling kwamen ze een groot gezin tegen. De moeder zorgde er bedrijvig voor dat de kinderen vóór haar liepen. 'Kijk, de fabriek loopt achteraan', had Abraham gezegd. Voor Marianne een reden om hem af te wijzen. Het verbreken van de verloving bezorgde haar een fysieke inzinking waar ze maar moeilijk overheen kwam.

Daarna leerde ze Samuel Goudekot kennen. Hij was opgegroeid in een joods gezin in de Boerhaavestraat. Zijn vader was diamantslijper. Sam had de driejarige HBS gevolgd, was begonnen als bediende in de Beurs van Berlage en werd uiteindelijk commissionair in effecten. Hij was een halfjaar jonger dan Marianne, ook SDAP'er en een van de oprichters van de bond. Zijn ouders vonden haar een tikje hooghartig, maar verwelkomden haar toch hartelijk in de familie. Sams jongere zusje Jeanne vond Marianne bijzonder. Ze bekeken eens een prent van het oude Waterlooplein en opeens zei Marianne: 'Op die hoek werd ik mij op mijn zeventiende bewust dat ik leefde.' Een kwart eeuw later las Jeanne het slot van *Henri van de Overkant*. Ze herkende wat haar aanstaande schoonzusje destijds had bedoeld: 'Hij stond op de brug, hij voelde er zich staan.'

Een sfeer van betekenis gleed om alle dingen, hij hield zijn adem in. Hij stond niet meer toevallig in een toevallige wereld, maar ontving ademloos de aanraking van een waardig, plechtig bestaan.'

Afbeelding 3: Verlovingsportret van Marianne Philips en Sam Goudeket, maart 1910.

Tegen het advies van haar zusters Sara en Greta stapte Marianne over haar afkeer van haar stiefvader heen en stelde Sam aan hem voor. Simon Kan was hertrouwd en dreef sinds 1905 een bijouteriewinkel in de Reguliersbreestraat met de in Amsterdam nog lang bekende slagzin: Wat Kan Kan Kan Kan Alleen.

Sam en Marianne verloofden zich in maart 1910. Op het verlovingsportret kijken ze strak in de lens. Zij draagt een jurk van een donkere, glanzende stof, met een witkanten frontje, haar lange, opgestoken haar in het midden gescheiden. Ze ziet er een beetje onthutst uit. Hij, een knappe man in het zwart, heeft een vadermoorder om zijn hals. Hij houdt zijn schouders kaarsrecht, om zijn mond een geamuseerde glimlach. Zij gaf

hem gouden manchetknopen, hij haar een bijou met pareltjes en platina kettinkjes, geïnspireerd op *Le rêve* van Zola, een schrijver met wie ze beiden dweepten. Voor zijn verjaardag, een paar maanden later, gaf Marianne Sam de twintig delen van *Les Rougon-Macquart*, waarin Zola alle sociale aspecten van zijn tijd de revue laat passeren.

De datum van hun huwelijk in 1911 was een *statement*: 1 mei. Het paar ging wonen in Bussum, in een bescheiden villaatje aan de Ruthardlaan 22. Ze trouwden alleen voor de burgerlijke stand. 'Het jodendom heeft geen plaats voor een vrouw,' zei Marianne. Haar familie van moederskant vond het afschuwelijk dat ze niet in de synagoge trouwden. De familieoudste, oom Levi Rozelaar, had het aanstaande bruidspaar een verontwaardigde brief geschreven: 'Door onze familie wordt geen huwelijk van onze bloedverwanten erkend, wanneer dat niet kerkelijk is ingezegend'. (...) 'Ik acht het mijn plicht u daarvoor te waarschuwen, opdat onze familieband met u niet daardoor totaal zal verbroken worden'.

Marianne en Sam kon het niets schelen dat ze uit de familie werden gestoten. Zij begonnen nu aan een nieuw leven, in dienst van het ideaal dat ze deelden.

DE AANTREKKINGSKRACHT VAN HET MYSTERIE

Socialiste in Bussum

'Het Gooi? Wat moeten jullie dáár?' had hun politieke vriend Henri Polak verbaasd uitgeroepen. 'Daar stuurt men toch alleen zijn was heen?' Marianne heeft er geen spijt van gehad. 'Het Gooi is de tuin van Amsterdam,' zei ze later, 'en ik heb er met plezier gewoond.'

Toch moet het daar in het begin, na hun huwelijksreis naar het Zwarte Woud, wel erg stil zijn geweest. Dat blijkt uit het autobiografische verhaal 'De dageraad der volksbevrijding', waarin Marianne terugblik op de eerste jaren in Bussum (*Vrij Nederland*, 31 december 1948).

In Amsterdam hadden ze het leven bruisend en opwindend gevonden. Daar namen ze deel aan 'enthousiaste, middernachtelijke discussies op een caféterras of in een rokerig lokaaltje. En na zo'n avond de heerlijke zekerheid dat nu, aan het einde der eeuwen, het werelds bestel werd voorzien en dat afdoende reorganisatie nog maar een kwestie van tijd was.' Die avonden waren voorgoed voorbij. En al hadden ze 'een verheffende belangstelling voor concerten en tentoonstellingen,' ook op dat gebied was in Bussum niet veel te beleven. Ze stonden bovendien onwennig tegenover elkaar. Weemoedig beschreef ze Sam en zichzelf in hun eerste huwelijksjaar: 'Die twee hielden wel van elkaar, al bestond er meer volledige overeenstemming tussen hun inzichten dan tussen hun gevoelens, ook die van hun tot dusver vrijwel genegeerde lichamen.' In haar terugblik nuanceerde ze zelfs die gezamenlijke 'inzichten': Sam en zij hadden 'een al te tweedimensionaal scherm opgericht tussen zichzelf en de maatschappelijke werkelijkheid.' Haar oordeel is hard: 'Ze leefden niet.'

Zichtbare klassenstrijd was in Bussum ver te zoeken. Er was weinig armoede, omdat er nauwelijks industrie

was. De oorspronkelijke bewoners verdienden goed aan de groeiende stroom forensen.

Kort na hun aankomst in Bussum maakten Sam en Marianne hun opwachting bij oudere partijgenoten, Johan van de Kieft en zijn vrouw. Zij maakten de nieuwkomers wegwijs in het partijleven in het Gooi.

De twee echtparen raakten bevriend. Van de Kieft werd later directeur van *Het Volk* en *Het Vrije Volk*, en minister van Financiën in het eerste kabinet-Drees. Die vriendschap tussen de twee families heeft zich tot in de derde generatie voortgezet, vertelt dochter Carla. Op de eerste afdelingsvergadering van hun partij troffen ze een stuk of twintig aanwezigen: de meesten mensen als zijzelf, 'overlopers uit de bourgeoisie', in bevoorrechte omstandigheden, een paar kunstschilders en zowaar twee echte, klassebewuste proletariërs, die dan ook flink in de watten werden gelegd.

Ze lieten zich niet ontmoedigen, zochten dapper naar nieuwe wegen om hun idealen in daden om te zetten. Sam interesseerde zich voor de verbetering van de sociale wetgeving, Marianne verdiepte zich in het werk van Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst. Ze was vooral geboeid door *De vrouw in het woud*, poëzie waarin Roland Holst de gevoelens van verlatenheid beschrijft na een pijnlijke breuk met haar geestverwanten. Samen spanden ze zich in voor de oprichting van een openbare leeszaal. Carla: 'Hij nam voor van alles het initiatief, trok zich dan terug. Moeder zette het voort. Beiden waren ze sociaal bewogen, maar bij moeder was ook sprake van emancipatiedrift. Voor zichzelf en voor anderen.' Marianne organiseerde een club waarin ze socialistische vrouwen politiek schoolde. Ze was van huis uit geen feministe, zei ze later in een lezing over 'De vrouw als psychologisch probleem', en ze zou het niet worden ook. Met een mooi beeld legde ze uit waarom niet: 'Je kunt het aquarium veel beter van buitenaf beschouwen dan wanneer je je erin bevindt.'

En ze stortte zich, met de hulp van een dienstbode, fanatiek in de huishouding. In de keuken hing een

gedetailleerd schema van werkzaamheden. Carla: 'Ze was daar akelig precies in, haar leven lang. Toen haar moeder was overleden, liep het huishouden nogal in de soep. Ze heeft gedacht: dat zal mij later niet meer overkomen.'

De eerste jaren in Bussum moeten een energieke vrouw als Marianne zwaar zijn gevallen. Jarenlang had ze genoten van haar zelf bevochten vrijheid, en haar eigen inkomen verdiend. Als getrouwde vrouw was ze weer in een afhankelijke positie gekomen. Hoe prettig het ook was om Sam achter het theelichtje op te wachten, de voorafgaande uren duurden vaak lang. En als Sam thuis was gekomen was hij moe en pakte de krant, in plaats van te luisteren naar wat ze had overdacht.

In de zomer van 1913 kreeg ze er een bezigheid bij: het naaien van een babyuitzet. De boezelaartijd in het atelier van haar stiefvader kwam nu goed van pas. Sam stond versteld: 'Zij was echt in staat om jas, broek en vest te maken uit het vel van een harde bokking.'

Het kind waar ze zo naar hadden uitgezien werd geboren op 14 oktober 1913. Een dochter, Hester. Maar na de bevalling, die thuis plaatsvond, keek Marianne niet naar de baby om. Ze was volstrekt apathisch, en werd met de diagnose kraambedpsychose – dit trauma heet nu postnatale depressie – opgenomen in een psychiatrisch ziekenhuis in Amsterdam, de Valeriuskliniek. Ze bleef er een halfjaar, Sam ging met de baby bij zijn ouders wonen.

Het was voor beiden een vreselijke tijd. Ze begrepen niet hoe dit had kunnen gebeuren. Wat betekende Mariannes psychische stoornis voor hun toekomst? Na een paar maanden behandeling in de 'helse inrichting' begon Marianne Sam lange brieven te schrijven. Daarin bracht ze haar moeizame zoeken naar inzicht en begrip onder woorden en zocht ze naar de betekenis van hun huwelijk. Ze raadde hem aan de bijbel te lezen, zoals zij, en maakte hem verwijten, die hij gelaten onderging. Carla: 'Hij was van goede wil, maar ik denk niet dat hij haar kon begrijpen. Hij wilde alleen maar lief zijn voor

haar, maar dat was voor haar niet genoeg. Hij kon zelf niet goed overweg met zijn emoties. Dat bleek ook uit zijn brieven. Mijn vader was in deze correspondentie opener dan ooit met de mond.'

Sam overlaadde zijn vrouw met boeken, kranten en lekkere dingen, zij zette zich af tegen zijn betuigingen van liefde en hartelijkheid. Was er iets mis met hun seksuele leven? Was het gebrek aan 'overeenstemming tussen hun gevoelens en hun lichamen' haar opgebrosen? Uit een van de brieven uit de Valeriuskliniek, 15 april 1914: 'Het is niet goed je *helemaal* te geven. In het mysterie zit de aantrekkingskracht. De ene mens kán niet helemaal in de andere opgaan of 't zij dat er niet veel "op te gaan" is. Als je alles van jezelf kunt vertellen is er dunkt me niet veel. Maar ik weet dat er wel veel in je is. Of liever, ik wil het graag weten.' Twee weken later, de laatste dag in de kliniek, schreef ze berustend: 'Laten wij verder maar aan de tijd en de loop der dingen overlaten hoe ons samenzijn er verder zal uitzien.'

Sam vond het niet verstandig om meteen naar Bussum terug te keren. Ze huurden een paar maanden kamers boven café de Ijsbreker in Amsterdam, om in een andere omgeving, die hun bovendien dierbaar was uit de tijd voor ze trouwden, opnieuw aan elkaar te wennen. 's Middags rustte Marianne op doktersvoorschrift. Maar het gewone leven duurde niet lang, de Eerste Wereld-oorlog brak uit. De beurs ging dicht, de mobilisatie werd afgekondigd. Ze keerden terug naar hun eigen huis. De oorlog was een breekpunt in hun idealisme. Ze hadden nooit gedacht dat arbeiders uit Duitsland zouden vechten tegen arbeiders uit Frankrijk.

De gevolgen van de oorlog waren ook in Nederland merkbaar, brandstof en voedsel werden schaars, er waren rellen en opstootjes. Marianne hervatte haar politieke activiteiten, een dienstmeisje voor dag en nacht uit die tijd noemde haar 'erg vuurvreterig voor de partij'. Het dienstmeisje, dat haar mevrouw 'ontzaglijk

lief en hartelijk, maar streng' vond, herinnerde zich de sfeer in het huis. 'Ze hadden niet veel voor elkaar over. Hij was een fanatieker, hij kon goed van wal komen met zijn godvers. Hij wilde gepaaid wezen. Ik was bang voor haar. Zo heetgebakerd. Soms kon je zien dat ze nerveus was. Ik geloof dat ze zich vaak teleurgesteld voelde.'

In maart 1917 werd een tweede dochter geboren, Carla. Tot opluchting van iedereen verliep de bevalling, in het ijskoude Majellaziekenhuis, zonder problemen. Oktober bracht de tijding van een ramp. Mariannes broer Bram, die vanuit Engeland als officier van gezondheid naar het front was getrokken, was gesneuveld aan de IJzer bij een gasaanval. Ze was er kapot van. Ze hield veel van Bram, hij was voor haar een voorbeeld geweest hoe je je onafhankelijkheid kunt veroveren. Zijn dood versterkte haar sympathie voor de pacifistische beweging.

Na de wapenstilstand in 1918 was er nog steeds gebrek aan alles. De kloof tussen rijk en arm was nu dieper dan ooit. De arbeiders kwamen in verzet. Wilde betogingen en demonstraties tegen de karige broodrantsoenen waren aan de orde van de dag. De revolutionaire ontwikkeling in Duitsland wakkerde ook de strijd lust in Nederland aan. Zelfs in het Gooi. De SDAP-afdeling van Bussum wilde eindelijk invloed in de gemeenteraad en zette mevrouw Goudekot in als wapen. Ze ging als enthousiaste propagandiste voor haar partij het podium op, in zaaltjes en bij openluchtbijeenkomsten. Ze deinsde er niet voor terug om desnoods op een handkar te klimmen om haar boodschap te verkondigen. Ze was een goed spreekster, met een eigen stijl: ze bleef altijd een dame.

De meeste indruk maakte ze in de debatten van de afdelingsvergaderingen. Als vanzelfsprekend kwam ze in het lokale partijbestuur. En hoog op de kandidatenlijst voor het raadslidmaatschap. Voor het eerst kon er op een vrouw worden gestemd. In 1917 hadden mannen algemeen kiesrecht gekregen en waren vrouwen

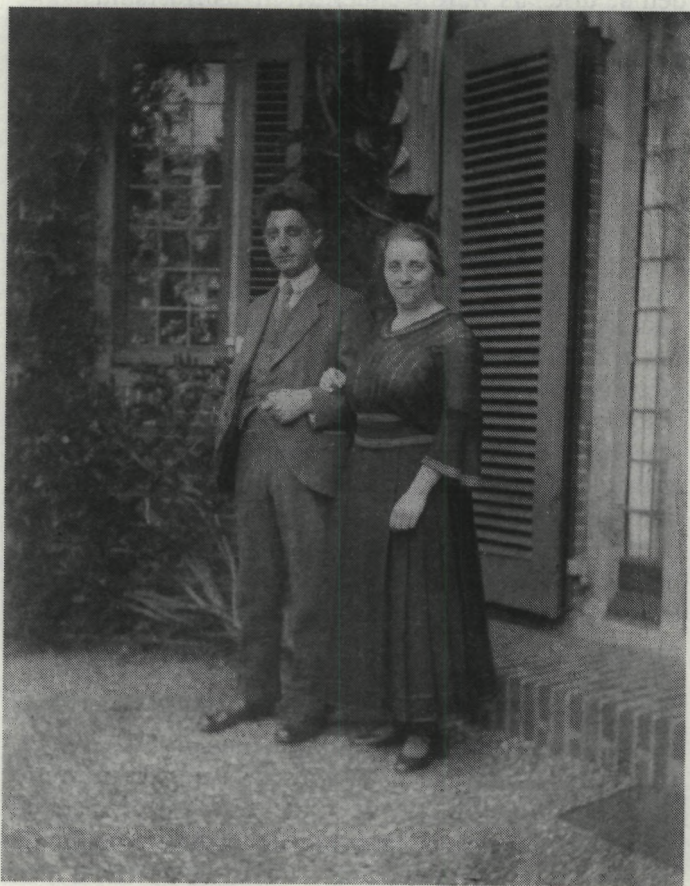
verkiesbaar, twee jaar later kwam het algemeen kiesrecht voor vrouwen. De SDAP haalde drie zetels in de raad, waarvan een voor mevrouw Goudeket, die op dat moment hoogzwanger was van haar derde kind.

Op de eerste openbare vergadering van de nieuwe raad, 2 september 1919, liep het storm. Iedereen wilde dat 'snufje van nieuwheid' zien: vrouwelijke raadsleden – er waren ook twee katholieke vrouwen benoemd. Volgens de verslaggever van de plaatselijke krant werden de drie 'als ware wonderdieren' aangestaard.

Marianne in een korte levensbeschrijving: 'In september nam ik zitting en in oktober beviel ik van een welgeschapen zoon; ik was dus het eerste Nederlandse raadslid dat een kind ter wereld bracht. Toen de burgemeester mij hiermee in de eerstvolgende vergadering geluk wenste, was ik zo "klassebewust" dat ik die vriendelijkheid niet reciproceteerde, maar in alle talen zweeg.' De burgemeester was een antirevolutionair. Conservatief en links in de raad deden geen stap in elkaars richting, de andere partij werd beschouwd als het vijandelijke kamp.

Het raadslid Goudeket viel op door haar temperament, 'zij kon fel tekeergaan, van zich afbijten'. Er was veel waardering voor haar competentie en energie. Maatschappelijk werk en onderwijspolitiek waren haar thema's. Ze stelde voor dat de gemeente een noodlijdende particuliere kinderbewaarplaats zou overnemen: helaas 'móéten veel arbeidersvrouwen wel bijverdiennen.' Ze vroeg om herziening van de gasprijzen, maakte zich druk om de te hoge prijzen voor brood en andere levensmiddelen, stelde een betere wijkverpleging voor. Ze hield pleidooien voor beter volksonderwijs, en voor beurzen voor arbeiderskinderen om hoger onderwijs te kunnen volgen: 'Nu gaat te veel intellect verloren.' Nadrukkelijk wees ze de term armenzorg af: 'Arbeiders zijn geen paupers.' Bij al haar voorstellen volgde ze de richtlijn van de SDAP dat de overheid meer moet ingrijpen. In de pauzes snelde ze naar huis om zoon Frits te voeden.

In het voorjaar van 1920 nam ze onverwacht afscheid van de raad. Officieel vanwege huiselijke omstandigheden, ze zou te weinig tijd hebben voor haar kinderen en het huishouden, maar er zat haar meer dwars. Ze vond dat ze teveel een marionet van de partij was. Bovendien veranderde haar belangstelling. Ze voelde zich agetrokken tot het religieus-socialisme, een richting waar de meeste partijgenoten – met inbegrip van Sam – niets van moesten hebben.

Afbeelding 4: Sam en 'châteline' Marianne voor 'Heidezate', 1922.

Thuiszitten was niets voor haar, ook al had ze drie kinderen en vond Sam het vervelend dat ze zo vaak weg was. Ze bezocht bijeenkomsten en cursussen van de Barchembeweging, waarin Nederlandse Woodbrookers hun religieuze belangstelling probeerden te verzoenen met socialistische opvattingen. Ze werd voorzitter van de Centrale Oudercommissie, bleef zich vechtlustig als altijd bemoeien met allerlei politieke kwesties en hield anti-oorlogsspeeches. Sam was, naast zijn werk op de beurs, actief in het Instituut voor Arbeidersontwikkeling, de volksuniversiteit van de SDAP. Hij nodigde sprekers uit.

Terwijl Marianne zich naar de kant van het geestelijke keerde, bleef Sam de man van de praktijk, met twee benen stevig op de grond. Ze leefden steeds meer langs elkaar heen.

Een verhuizing, hoopten ze, zou daar misschien verandering in brengen. Het huis aan de Ruthardlaan was allang veel te klein. In de zomer van 1922, na een reis naar Parijs, huurden ze een prachtige, afgelegen villa, Heidezate, op de hoek van de Franse Kampweg en de Nieuwe 's-Gravelandseweg. Dertien kamers, een grote tuin en een moestuin. Er was veel personeel nodig voor het onderhoud en de huishouding – Marianne was zo'n vrouw die met haar vinger langs plinten en richels ging om het werk van de dienstboden te controleren. De kinderen vonden het er verrukkelijk, ze konden er heerlijk spelen, al moesten ze ook in de tuin werken en klusjes opknappen. Na het werk zwierf Marianne graag alleen, of met de kinderen, over de hei.

Het huis was eigenlijk Sams stijl niet, al gingen zijn zaken goed. Als jonge man was hij in dienst gekomen bij het effectenkantoor Alex de Vries aan de Herengracht, hij had de zaak overgenomen. Sam was overstag gegaan om Marianne een genoeg te doen. Ze had er plezier in om chic te doen en met zwier te ontvangen, als een echte Rozelaar. Een partijgenoot vond haar 'een bourgeois met enig socialistisch sentiment'. Op een foto uit die tijd poseert Marianne, arm in arm

met Sam, trots als châtelaine voor de entree van de villa. Ze is zesendertig, maar ziet er ouder uit. Haar prachtige blonde haar, ze had lange vlechten, is afgeknipt. Van het slanke meisje van het verlofingsportret is weinig over, ze is nu een statige matrone met een flinke boezem.

Haar omgeving vond haar bazig, gelijkhebberig, maar ook ongrijpbaar. Niemand begreep wat ze bij die Woodbrookers zocht, laat staan waarom ze spiritistische bijeenkomsten bijwoonde. Sam liet haar vrij om erheen te gaan, als hij maar de vrijheid had om zich ervan te distantiëren.

Afbeelding 5: Het gezin Goudekot tijdens een uitstapje in 1925, vlnr. Carla, Marianne, Frits, Sam en Hester.

Marianne had behoefte aan een existentieel houvast, ze sleepte steeds meer literatuur aan die haar een nieuwe weg zou kunnen wijzen. Ze verdiepte zich in boeken over oosterse en Chinese wijsheid, boeddhisme en theosofie, bezocht bijeenkomsten van het Religieus Socialistisch Verbond. Een lange zoektocht naar dat wat het leven zin geeft was begonnen.

In deze jaren schonk ze veel aandacht aan de kinderen, de partij raakte wat op de achtergrond. Frits kreeg een enorme zandbak, ze organiseerde spelletjes, ook voor woonwagenkinderen. De AJC uit Amsterdam kampeerde vlakbij het huis op de hei, ze mochten hun tenten en andere spullen stallen op het terrein van Heidezate. Op de school van de meisjes vertoonde ze toverlantaarnplaatjes. De viering van verjaardagen werd tot in de puntjes georganiseerd, met als hoogtepunt de elfde verjaardag van Hester: met veertien kinderen werd in de tuin Sneeuwwitje opgevoerd. Marianne had de voorstelling bedacht en aangekleed. De kinderen werden heel goed opgevoed, zei een huishoudster later, al domineerde Marianne erg. 'Maar een kind eens lekker pakken deed ze nooit.' Carla: 'Het was niet gauw goed. Wij hebben als kinderen vreselijk weinig pluimpjes gekregen.' Er is een foto van Sam, Marianne en de drie kinderen, genomen tijdens een uitstapje. Marianne heeft een ronde vilten hoed op. Het is opvallend dat alle leden van het gezin stijf naast elkaar staan, niemand raakt elkaar aan.

Ook in Heidezate bleven de wrijvingen tussen Sam en Marianne bestaan. Ze bereikten elkaar niet meer, trokken zich terug in hun eigen isolement.

Tijdens een vakantie aan zee in 1925 kreeg Marianne longontsteking, gevolgd door een diepe depressie. Ze moest twee maanden in een ziekenhuis in Amsterdam blijven. De onvrede met het bestaan, de spanningen die ze had weggedrukt na de periode in de Valeriuskliniek, waren weer pijnlijk aan de oppervlakte gekomen. Dochter Carla: 'Ze is gewond in het leven gezet, of zo geworden door het leven.' In het ziekenhuis kwam ze tot rust. Ze kon eindelijk dagenlang ongestoord liggen lezen en denken. Veel van wat ze overdacht, zou later terugkeren in haar literaire werk.

In het voorjaar van 1926 verhuisden ze naar een kleiner huis, twee onder een kap, Meentweg 55, dicht bij het station en de scholen van de kinderen. Marianne was

bijna veertig. In een interview met Piet Beishuizen in *Den Gulden Winckel* uit 1936 sprak zij over het bijzondere van deze leeftijd, ook voor haar. 'Vaak gebeurt het dat een intuïtief levend mens, dat vele jaren voorbeeldig getrouwd is, zo tegen zijn veertigste iets van een mislukking begint te voelen en zich, zonder zijn toestand duidelijk te zijn, onmiddellijk tot een ander individu wendt, daar als het ware opnieuw steun zoekend voor het onzekere in hem. Helaas zien dergelijke mensen niet, dat elk individu te worstelen heeft en we eigenlijk op onszelf aangewezen zijn.'

Afbeelding 6: Carla, Frits en Marianne voor het huis aan de Meentweg in Bussum, 1930.

Haar kuise, rechtlijnige levenshouding stond haar niet toe dat zij steun zocht bij een ander. Zij zocht een uitweg in de wijsbegeerte. Ze nam privélessen filosofie bij dr. F. Groot, een leraar aan de Gooise HBS. Sam vond het vreemd, betaalde morrend de rekeningen. Dr. Groot liet haar Descartes, Kant en Bergson lezen, waarna ze discussieerden over de teksten. Zij hoopte een theorie te vinden die haar zou helpen om in het reine te komen met zichzelf. Hij was uit op iets heel anders, wilde haar

zelfstandig leren denken, los van welke ideologie dan ook. De lessen waren heilzaam en maakten dat ze open stond voor een bijzondere ervaring. 'Ik liep op de Dam en het was opeens alsof er geen onderscheid meer was tussen alle mensen die ik zag en mezelf. Ieder bleef die hij was, maar toch waren zij allen een en ondeelbaar.' Er kwam een omslag in haar denken. Marianne tegen Piet Beishuizen: 'Ik zag dit alléén-staan duidelijk. In plaats van te schrikken verheugde ik me in deze ontdekking. Ik sta nu vrij tegenover allerlei dingen. Daardoor kon ik aan het schrijven gaan.'

Afbeelding 7: Marianne in 1927.

'EEN GEVOEL VAN BEVRIJDING'

Marianne Philips' debuteert als schrijfster

'Een kleine vrouw, met nerveuze handen en een fijn intelligent gezicht dat een trek van zwaarmoedigheid verborg achter een stille glimlach.' Zo herinnerde partijgenoot en letterkundige Garnt Stuiveling zich Marianne Philips in deze tijd. Hij was vooral onder de indruk van 'de levendige en warme menselijkheid van haar stem'. Droeg die stem ertoe bij dat ze zo'n geliefd spreekster was? In 1927, een verkiezingsjaar voor de gemeenteraden, reisde ze het land door om propaganda te maken voor de SDAP.

Hoewel ze er nooit serieus over had gedacht om aan literatuur te doen, nam de literatuur haar bij de hand. Ze was naar Maastricht gereisd om 's avonds een rede over de vrede te houden. Tijdens een wandeling door de stad was ze hevig onder de indruk geraakt van de Sint Servaaskerk. Later in de middag maakte ze op haar hotelkamer aantekeningen voor haar toespraak. 'Plotseling begon ik iets heel anders te schrijven. Het was een dwang. Mijn potlood weigerde eenvoudig de punten te noteren die ik in mijn hoofd had. Er kwamen impressies die een heel andere oorsprong schenen te hebben. Het was een gevoel van bevrijding dat ik later nooit meer zo heb gekend. Ik ben zelden in mijn leven zo ademloos aandachtig geweest.' Na deze ervaring wist ze wat ze werkelijk wilde: schrijven.

Thuis kon ze zich moeilijk concentreren. Carla: 'Ze kon zich niet losmaken van haar plichten, ze luisterde met één oor naar wat er in het huis gebeurde. Als de bel of de telefoon ging, móest ze daarop reageren.' Een huishoudster: 'Mijnheer kon de schrijfmachine niet verdragen. Hij had niet veel aan zijn vrouw. Soms liep hij te ijsberen.'

Om alleen te kunnen zijn huurde ze een kamer in een arbeidershuisje in de Meulewielkelaan in Bussum. Er

stonden een potkachel, een divan en een roodgeverfd tafeltje, aan de muur een schilderij van Jan Toorop, grafiek van M.C. Esscher en een aquarel van een oosterse tempel. Daar begon ze met het noteren van alles wat haar inviel. Alleen haar zoontje Frits kwam er wel eens om kastanjes te poffen. In de zomer van 1928 voltooide ze haar eerste korte verhaal, *Het ogenblik*. Het pad van een straatveger die aan het werk is kruist dat van een voorbijganger. Hun ogen ontmoeten elkaar, even is er een moment van intense verstandhouding. De twee mannen zien elkaar als individu. 'Zo staan zij een tijdsloos ogenblik,' waarna zij hoofds afscheid nemen. Er wordt geen woord gesproken. Deze kleine schets is haar altijd dierbaar gebleven. In een lezing vertelde ze: 'Het was een inwijding in de houding van aandacht en geduld die het eerst nodig is voor de schrijver, de beschrijver.' Het verhaal ging ook over haarzelf: 'Schept niet ieder, al is het nog zo'n klein kunstenaartje, zijn beelden om zichzelf te begrijpen?' In al zijn beknoptheid voldoet *Het ogenblik* al volkomen aan het literaire uitgangspunt dat zij in 1936 formuleerde in het interview met Piet Beishuizen: 'Ik zoek altijd naar het punt waar de tijd wegvalt, het punt van ontmoeting met het eeuwig menselijke, vitale.'

Veel tijd kreeg ze voorlopig niet om aan het rode tafeltje te gaan schrijven. Ze liet zich overhalen om nog een keer zitting te nemen in de Bussumse raad. Sam juichte die beslissing toe, hij hoopte dat ze ooit wethouder zou worden. In september 1927 trad de nieuwe raad aan. Het uitgangspunt van de drie leden van de SDAP-fractie was praktisch: het verbeteren van het bestaan van de minder bedeelde inwoners van Bussum. In materieel opzicht moest er alles aan worden gedaan om hen tot volwaardige mensen te maken. Onderwijs en maatschappelijk werk vielen weer onder mevrouw Goudekot, volksgezondheid kwam er deze periode bij. Zij was milder geworden, stelde zich niet meer zo vierkant op tegen de katholieke en liberale fracties. Vroeger stelde zij de SDAP bij voorkeur voor als een

gespierde werkmán met gebalde vuisten, nu introduceerde ze in haar beeldspraak ook de behoedzame tuinman die snoeit en stokjes bijzet. Tot aangename verrassing van de burgemeester.

In deze raadsperiode pleitte Marianne voor de oprichting van een openbare bewaarschool en voor een uitgebreider lager onderwijs, met een – niet verplicht – zevende leerjaar. Zij was principieel tegen censuur voor volwassenen en stemde dan ook tegen subsidie voor de rooms-katholieke leeszaal, waar de kerk onwelgevallige boeken en kranten weerde. Veel energie stak zij in de verbetering van de gemeentelijke geneeskundige dienst en de benoeming van een schooltandarts. In het voorjaar van 1929 verzette ze zich tegen het doordraaien van verse groenten. Carla herinnert zich daar een mooie anecdote over: 'Ze vertelde in de raad dat ze de vorige zomer dagelijks langs de keuken van een arbeidershuisje was gelopen. Bijna iedere dag had ze een potje met bruine bonen in de week zien staan. Het waren de ergste crisisjaren. Mijn moeder gebruikte dit teken van grote armoede van de werklozen als argument in een debat. Mijn vader zei, en dit typeert het verschil tussen hen: ik zou naar binnen zijn gegaan en hebben gevraagd of ik iets kon doen.'

Haar belangstelling voor politiek veranderde. Sam bleef radicaal in zijn politieke ideeën, maar Mariannes hang naar filosofie botste met de praktijk van de politiek. Daar sprak ze over met bevriende partijgenoten als de Tachtiger Frank van der Goes. Carla: 'Hij kwam vaak op bezoek, las voor op literaire avondjes. We waren zeer bevriend met de oude heer en zijn vrouw. Vakbondleider Edo Fimmen en zijn vrouw Nelly, Sam de Wolff en de familie Van de Kieft kwamen vaak bij ons. De fractie vergaderde bij ons thuis. Ik zie ze nog zitten met z'n drieën in dat kleine kamertje. Ook Paul Kiès (later van de Onafhankelijke Socialistische Partij) kwam in de afdeling terecht.' Kiès, een beroepsmilitair en een redeenaar van formaat 'zwaaide ons huis in en uit.'

Marianne kreeg steeds meer het gevoel dat ze mensen

van andere partijen zo goed begreep, dat ze haar eigen politieke standpunten niet kon blijven verdedigen. 'Als we terugtreden in de menigte en weten dat we even klein, even gebonden en onaf zijn als alle mensen onder de zon, dan begint eerst de opbloei in ons van het ware socialisme, dan is ieder ander de gelijke, de broeder, dan nemen wij allen, zoals ze ons tegemoet komen. Dan valt onze hoogmoed van ons af,' zei ze op een conferentie tot opwekking en verdieping van socialistische gezindheid.

Mooie gedachten voor een geestelijk geïnspireerd socialiste, maar een lastig standpunt voor een SDAP-politica. Ze trok de consequentie en vertrok uit de raad. Bij haar afscheid in september sprak de burgemeester over 'een komeet aan het firmament der gemeentepolitiek. Zij kwam op, schitterde een korte tijd en verdween onverwachts uit het politieke gezichtsveld.' Hij was haar dankbaar dat zij 'gezocht heeft naar schikkingen, waarmee de verschillende stromingen zich zoveel mogelijk konden verenigen'.

Ze bleef partijlid. Af en toe kwam ze nog in de raad, als verslaggeefster voor *Het Volk*. 'Ik ben nog steeds sociaal voelend,' schreef ze. 'Maar ik heb, na al wat ik in mijn leven ervoer en opmerkte, meer waarde leren hechten aan persoonlijk initiatief, niet alleen op maatschappelijk, ook op geestelijk gebied.'

Er waren meer factoren die haar uit de ban van de partijpolitiek haalden en maakten dat ze als schrijfster werd 'herboren', zoals ze het zelf noemde. In 1928 werd ze zo ernstig ziek dat ze dacht dat ze doodging. Gal en darmen werkten niet goed, ze viel flauw, leed aan hoofdpijn en evenwichtsstoornissen. Het was het syndroom van Menière. Een magnetiseur bracht geen verlichting, reguliere artsen konden alleen iets doen aan de fysieke klachten. Een arts stelde een psychoanalyse voor, een advies dat ze volgde. Sam stond erachter, haar oudste dochter Hester had er alle begrip voor. Iedere week reisde Marianne naar dr. J.H. van der Hoop, een

vooraanstaande psychiater in Amsterdam, een leerling van Freud. In zijn wetenschappelijk werk en in zijn

Afbeelding 8: Marianne, Sam en Carla (staand) en Frank van der Goes en zijn vrouw, 1929.

praktijk probeerde hij de denkbeelden van Freud en Jung tot een eenheid te maken. Marianne had vertrouwen in hem. In de loop van de lange reeks sessies in de Roemer Visscherstraat ging ze het verband zien tussen haar lichamelijke inzinkingen en haar angsten en onvrede. Dr. Van der Hoop gaf haar rusteloos zoeken een andere richting: niet in die van de filosofie maar in zichzelf. De psychotherapie bood haar eindelijk de

mogelijkheid om over seksualiteit te praten – een onderwerp dat onbespreekbaar was voor Sam. Het is niet duidelijk of de analyse haar wat dit betreft heeft geholpen. Volgens haar jongste dochter niet. 'Seksualiteit is een kronkel gebleven. Zij heeft weliswaar haar eigen leven geleid, maar relaties buiten het huwelijk bestonden niet voor haar. Terwijl ze er aan de andere kant misschien wel behoefte aan heeft gehad. Ik denk dat ze iemand was met een behoorlijk temperament. Er was een taboe op alles wat seks was en daar is ze nooit uitgekomen. Mijn moeder had alle romans van D.H. Lawrence. Wij mochten *Lady Chatterley's Lover* alleen gecoupeerd lezen, maar zij had hem wel unabridged, hoor.'

De analyse droeg ertoe bij dat haar vechtlust afnam, een van de redenen waarom zij de politiek vaarwel zegde. Ze liet dr. Van der Hoop *Het ogenblik* en een paar andere schetsen lezen. Hij moedigde haar aan ermee door te gaan. Dat deed ze, zo vaak ze kon ging ze naar haar kamer op de Meulewielkelaan.

In interviews zei Marianne Philips dat ze niet zou zijn gaan schrijven als ze vijf kinderen had gehad. Carla: 'Dat betwijfel ik. Ze hield ontzettend veel van ons, dat was heel duidelijk. Maar meer kinderen hadden haar niet de zekerheid gegeven die haar pen haar wel gaf. Ik vermoed dat ze dan toch niet alle depressieve en ongelukkige gevoelens was kwijtgeraakt. Ik neem het haar ook niet kwalijk, anders was ze alleen maar ziekelijk en ongelukkig geworden. Die weg naar de pen is haar uitkomst geweest. Of ze gelukkiger was geworden als ze ons helemaal aan de kant had gezet en alleen op zoek was gegaan, weet ik niet.'

De spanning was merkbaar in huis, ook voor de kinderen. De ouders deden hun best om de vrede te bewaren, maar slaagden daar niet altijd in. Ze hadden beiden veel aan hun hoofd. Sam zijn zaak, het Instituut voor Arbeidersontwikkeling en de vakbond, Marianne de politiek, de analyse, de filosofielessen – en het schrij-

ven. Carla vertelde hoe ze als elfjarige vaak lag te wachten tot haar moeder, die achter de schrijfmachine zat, haar kwam instoppen. 'Op een avond heb ik gedacht: als ze nu niet boven komt dan hoeft het ook nooit meer. Ze kwam niet. Ik besepte dat ik het zélf moest doen.'

Afbeelding 9: Marianne in 1928.

Na het eerste korte verhaal *Het ogenblik*, dat werd gepubliceerd in de *Socialistische Gids*, kwam er in ruim twee jaar tijd veel uit haar handen. Meer schetsen en verhalen en niet minder dan drie romans: 'Ik schreef maar raak.' De eerste, over de ondergang van een tirannieke bankdirecteur, werd nooit uitgegeven. Ze vond het niet goed genoeg. Alleen een paar fragmenten ervan werden in 1931 gepubliceerd in *De socialistische gids*. In de zomer van 1929 ging ze met de manuscripten van twee romans op bezoek bij uitgever C.A.J. van Dishoeck, *De wonderbare genezing* en *De biecht*. Van Dishoeck wilde ze allebei uitgeven. Hij vond *De wonderbare genezing* het geschiktste voor een debuut. Het verscheen in de herfst van dat jaar, onder haar meisjesnaam Marianne Philips. Het boek bleef niet onopgemerkt: 'een klein meesterwerk', schreef *De Nieuwe Courant*.

Dat was bijzonder, want in die tijd was er volgens recensent Albert Helman van *De Groene* een stoet van Hollandse romancières die de markt overspoelden 'met hun minieme, verpieterde, fatsoenlijk-wulpse, driehonderd bladzijden over een coïtus piekerende, wilde vloed hunner ranzige fantasietjes'. Maar Marianne Philips was de gelukkige uitzondering, schreef hij, dankzij haar romantalent. Toch komt haar thema op het eerste gezicht dicht bij de door Helman gewraakte 'hobbezakliteratuur'.

Een alleenstaand kantoormeisje, Johanna Vaassen, begint een dagboek. 'Vandaag ben ik tweeëndertig geworden en niemand heeft mij gefeliciteerd.' Zij lijdt aan tuberculose en moet het bed houden in haar pensionkamer. De eentonigheid van de dagen wordt doorbroken door de dokter, die belangstelling voor haar toont en boeken voor haar meeneemt. En door een jong paar dat de kamer naast haar betreft. Noodgedwongen is ze getuige van hun onstuimige liefdesleven aan de andere kant van de muur. Ze wordt verliefd op de dokter, laat hem dat merken door tijdens een spreekuur zijn hoofd in haar handen te nemen. Hij wijst haar af,

zij voelt zich onsterfelijk belachelijk en denkt aan zelfmoord. Dan neemt het verhaal een wending. Ook de pensionhoudster is er rampzalig aan toe. Johanna staat haar en haar zoontjes bij en merkt dat ze toch iets voor iemand kan betekenen. Die ervaring geneest haar angst om te leven en te sterven. In haar dagboek schrijft ze: 'Men moet eerst leeg zijn van zichzelf. Om de liefde, zelfs om het medelijden te leren ervaren. Men moet niets vragen, zelfs niet afwachten of iets gegeven wordt.' Als Johanna heel ziek is noteert ze: 'Het leven is geen tegenstander meer, het breekt zijn muren af. Ik ben niet bang meer voor het leven. Het is goed zoals het is, ik heb me overgegeven.' Met die instelling sterft ze rustig. Het dagboek laat ze na aan de dokter. Hij ziet in hoeveel gecompliceerder zijn patiënte was dan hij dacht. Tegen een vriend zegt hij: 'Ik nader de mensen, die ik behandel, met groter schroom dan ooit tevoren en vraag me af, wat ieder van hen wel aan kostbare mogelijkheden kan bergen, opdat ik niets kwets.'

Het verhaal bracht de critici nog niet in feeststemming, maar er was veel waardering voor de manier waarop het werd verteld en voor het psychologisch inzicht van de schrijfster. Frans Coenen in *Groot Nederland*: 'Dit is het heel kleine en banale, waaruit Marianne Philips haar simpele geschiedenis heeft opgesteld, verwonderlijk zuiver en sober, maar met woord-macht, een suggestieve kracht in de eenvoudige zinnnetjes welke dit gebeuren tot aan de grens der tragiek brengt. En soms daarover heen.' Andere recensenten prezen de fraaie, simpele taal en de waarachtigheid: 'Er komt niet één sentimentele passage in voor.' Annie Romein-Verschoor waarschuwde in het *Algemeen Handelsblad* dat dit boek niet thuishoorde in handen van 'onevenwichtigen of wreednieuwsgierigen,' maar ook zij constateerde 'met vreugde' dat Philips overtuigde. De criticus van *Het Vaderland* vroeg zich zelfs af of het om een echt dagboek ging of om fictie. 'Maar zelfs bij fictie moet er een eigen doorleving aan ten grondslag liggen.' Dat was ook zo. Volgens haar dochter heeft Marianne

'in die eenzame vrouw die ontdekt dat er meer op de wereld is dan zij alleen, een stukje zelfbeleving gestopt'. Zij kreeg de inspiratie voor dit boek in het ziekenhuis, anderhalf jaar daarvoor, waar ze zich uit een diepe depressie had moeten vechten. Ze was eraan begonnen 'tot eigen bezinning', om een oplossing voor haar persoonlijke moeilijkheden te zoeken. Ze vond het dan ook pijnlijk als Sam, die nu toch ook trots op haar was, gunstige recensies voorlas. Haar filosofieleeraar dr. Groot herkende in het boek fragmenten die tijdens de lessen ter sprake waren gekomen. Hij was tevreden over zijn leerling. De training in zelfstandig denken had resultaat gehad.

Toch is het de vraag in hoeverre Marianne Philips bij het schrijven zo bewust denkend te werk was gegaan. Het zorgvuldig opzetten van een schema van de gebeurtenissen vond ze belangrijk. Maar wat ze daarnaast over haar werkwijze vertelde klinkt minder rationeel. Aan Victor van Vriesland schreef ze, omdat ze blij was met zijn bespreking: 'Ik ben zo bang om zelf te veel te "willen" bij mijn werk. Het gevolg van dit "trance-schrijven" is natuurlijk, dat men (soms wat te veel) drijft op bewust en onbewust gevoel, op ondefinieerbare intuïties.'

Annie Romein Verschoor heeft dit herkend toen ze naar aanleiding van het later gepubliceerde *De biecht* schreef: 'Marianne Philips behoort in ieder geval tot de "met de helm geborenen."'

Marianne Philips had gehoopt dat na haar debuutroman de literaire wereld zich voor haar zou openen, maar dat was niet zo. Er kwam wel een correspondentie met letterkundigen tot stand, want ze reageerde op recensies die haar aanspraken – een gewoonte die ze trouw zou blijven. Ze troostte zich met een mooi, modern huis, dat ze lieten bouwen aan de Bosboom Toussaintlaan 10, in Bussum. Er was een grote tuin bij. In deze villa wilde ze weer groots kunnen ontvangen, zoals in Heidezate. Ze had zich tot in de kleinste

details met de bouw ervan bemoeid, tot wanhoop van de aannemer en de architect, die er een punthoofd van kregen. Ze verbaasden zich erover dat Marianne met een spiegeltje inspecteerde of de onderkanten van de deuren waren geleverd. In het voorjaar van 1930 werd het huis opgeleverd.

Afbeelding 10: Voor haar werkkamer in het huis aan de Bosboom Toussaintlaan in Bussum, ca. 1932.

In materieel opzicht ontbrak het haar aan niets, maar Sam en zij werden er niet gelukkiger op. Ze had eindelijk een mooie werkkamer, maar ze vluchtte nog steeds naar de Meulewielkelaan. En ook daar kwam ze niet altijd tot schrijven. 'Een man kan zich, als hij wil, urenlang van de buitenwereld isoleren en werken,' schreef ze een vriend, de literator en psychiater dr. J.W. Schotman. 'Een huisvrouw moet met ijzeren wilskracht een paar uur per dag reserveren. En natuurlijk zijn zulke uren vaak nodig om eerst zelf rustig te worden. Juist als men denkt: "nu zou ik kunnen gaan werken" is de beschikbare tijd voorbij.'

Volgens mevrouw M. van der Goes-Koens was het huis

vol leegheid en misère. Marianne miste iets beminne lijks, vond ze. Ze was te correct, kon iemand op z'n nummer zetten, al was ze ook gastvrij en zeer hulpvaardig. 'Ze heeft verschrikkelijk haar best gedaan,' maar ze was zichzelf niet. 'Ze kon zichzelf niet aanvaarden.' Rob Komkommer (nu Kromer), een zoon van Sams zuster Jeanne: 'Tante Janne stond een beetje boven het geheel. Ze had geen geduld voor small talk. Ze was geen gezellige tante. Tot woede van mijn vader moesten we als we op bezoek gingen in de Bosboom Toussaintlaan altijd in een ijskoude kamer wachten tot tante Jannes rusttijd voorbij was en ze zich verwaardigde naar beneden te komen. Ze was met haar geest in een andere wereld. Oom Sam, een gezellige, vlotte, joviale man, heeft een ongezellig leven gehad.' Het eerste jaar in de nieuwe villa bereikte de verhouding met Sam een dieptepunt. Marianne was moedeloos en Sam was terneergeslagen door het overlijden van zijn vader. Een paar jaar later schreef ze heel openhartig over die rampzalige periode aan Jan Greshoff. Hij had in de *Arnhemse Courant* een uitvoerige bespreking gewijd aan drie van haar romans, waar ze op reageerde in een bittere brief van zes dichtbeschreven kantjes. Ze legde hem uit 'dat de schrijfster Marianne Philips een heel leven meesleept, als een ijzeren kogel waarmee men in de middeleeuwen een geboeide gevangene belastte. Misschien zult u u dan kunnen voorstellen dat men zich bij rukken daarvan vrij zou willen maken. Die rukken nu waren (tijdens en na een psychoanalytische behandeling, dit natuurlijk streng vertrouwelijk medegedeeld) mijn eerste boeken.' Jammer dat Greshoff niet meteen na het verschijnen ervan had laten weten dat hij ze prachtig en 'merkwaardig goed geschreven' vond, vervolgde ze. Dan had ze heel wat sterker gestaan in haar omgeving. 'Dan zou ik iets hebben gedurfd, een daad doen om mijn vrijheid te veroveren. Nu is het misschien te laat.'

Tegen Hester heeft ze eens gezegd dat ze zou zijn weggegaan als zij niet was geboren. Carla: 'Mijn moeder

had veel aandacht voor haar oudste. Met Frits had zij een non-verbaal contact: ze keken elkaar aan en begrepen elkaar. Van mij heeft ze altijd gedacht: ze redt het wel en anders gaat ze naar haar vrienden.'

Marianne besprak de dingen die haar ter harte gingen niet met haar man en kinderen, maar met anderen.

'IK HEB MIJN HART BLOEDEND UITGERUKT'

Litteraire vrienden

Het thema van de psychologische roman *De biecht* uit 1930 is niet alledaags: een zustermoord. 'En toen heb ik haar doodgeslagen. Doodgewoon. Doodgeslagen. Ik heb het gedaan, ik weet hoe ik het deed, ik heb die zwiepende slag nog in mijn arm. Ik wist precies wat ik deed, al was ik ook ijskoud van woede. Ik wilde dat hoofd op de trui stukslaan. Ik heb het heel onsmakelijk gevonden dat ik de knop moest losmaken uit al die haren en schedelsplinters, mijn vingers werden zo akelig kleverig.'

De moordscène vormt het slot, de roman vertelt het schrijnende verhaal van de weg die ertoe leidde.

Heleen, een vrouw van bijna veertig, is ter observatie opgenomen in een psychiatrische kliniek. Na maanden zwijgen begint ze op een avond te praten tegen de nachtzuster. Ze vertelt over haar trieste, liefdeloze jeugd en als vanzelf komt in een onstuitbare stroom de geschiedenis van haar leven eruit. Kleine terzijdes in het chronologisch vertelde verhaal maken duidelijk dat er iets vreselijks is gebeurd. 'Als er maar een paar grijze haren tussen die blonde waren geweest dan had ik het niet gedaan.'

Als kind moet Heleen – 'weet je, ik ben geboren onder een toren' – steeds maar nieuwe broertjes en zusjes in de kinderwagen rondrijden en op ze passen. Zij is de oudste. Ze zijn arm. Haar vader, een nare, egoïstische man, is invalide. 'Toen hij al vijf jaar plat had gelegen moest moeder toch nog bevallen. Van het tiende kind. Dat was Lientje.' Nooit heeft ze tijd voor zichzelf, zelfs 's nachts niet, want de wieg met Lientje, een ziekelijke baby, werd naast haar bed gezet. Als ze dertien is gaat ze werken op een naaiatelier. Vijf jaar later ontmoet ze een jonge handelsreiziger. Hij weet een baantje voor

haar in de grote stad. Zij gaat met hem mee, vervloekt door haar vader: 'De weg der goddelozen zal vergaan.' Een tijd is ze met plezier de maintainence van de handelsreiziger, daarna gaat ze op eigen kracht verder. Heleen brengt het ver. Ze is mooi, heeft talent en goede smaak en ze weet wat ze waard is. Uit angst om eenzaam oud te worden trouwt ze met een veel oudere, rijke joodse kunsthistoricus, Charles Gould. Het huwelijk, op seksueel gebied een ramp – zij walgt van hem, – blijft kinderloos. Gould stemt ermee in dat Heleen, na de dood van haar moeder, haar zusje Lientje in huis neemt.

Ze loopt weg bij Gould. Na de scheiding blijft ze voor Lientje zorgen. Echte liefde vindt ze daarna bij Hannes, een sportleraar, wat jonger dan zij. Na enige aarzeling trouwt ze met hem. Het geluk duurt maar een paar jaar, dan begint ze zich overspannen vragen te stellen. Had zij zo'n oergezonde man als Hannes wel aan zich mogen binden? Was ze niet 'vuil' geworden door de seks met Gould? Ze schaamt zich dat ze geen kinderen krijgt. Ze beeldt zich in dat hij niet meer van haar kan houden nu ze rimpels krijgt en een enkele grijze haar. Gevoelens van onzekerheid slaan om in een pathologische jaloezie op alle jongere vrouwen in zijn omgeving.

Hannes verongelukt en dat geeft haar vreemd genoeg rust: vanaf nu is hij alleen nog van haar. Tot de avond dat Lientje vertelt dat Hannes en zij van elkaar hebben gehouden. Dan brengt Heleen haar de fatale slag toe.

Dat zijn de waarneembare gebeurtenissen uit het leven van Heleen, maar de kern van de roman bestaat uit de vragen die Heleen zich stelt en waar ze, al vertellend, een antwoord op probeert te vinden. Heeft een mens in zijn leven de mogelijkheid om te kiezen? 'God, als er toch iemand was die waarschuwde: nu is het de tijd, dit ogenblik, je staat op de juiste plaats en de tijd waar je kiezen kunt. Maar alle dagen lijken gelijk en alle plaatsen zijn gewoon, nergens is er een wijzer die wijst: nu valt de beslissing.'

Marianne Philips vond dit haar beste boek, maar, zei ze

in een lezing, 'ik zou het alleen willen laten lezen door mensen met inzicht – en met barmhartigheid'.

Ze trof een paar barmhartige critici. Annie Romein-Verschoor vond de figuur van Heleen overtuigend, prees de schrijfster als 'geboren mensen-proever en mensen-begrijper'. 'Het ziekteproces is even scherp en duidelijk, ja, nog veel duidelijker voor onze geest gesteld dan in Marcellus Emants' "*Liefdeleven*", schreef P.H. Ritter in het *Utrechts Dagblad*. Maar A.M. de Jong van *Het volk* werd 'licht onpasselijk' van het boek. Hij viel vooral over een scène waarin Heleen, vóór haar huwelijk met Gould, een sprookjesachtige liefdesnacht doorbrengt met een Deense prins, 'een aantrekkelijke, stille blonde man'. Dat bezwaar hoorde Marianne vaker, ze heeft die passage, inclusief Heleens verlangen naar 'een koningskind' van de prins, in een latere druk geschrapt. Maar de teneur van A.M. de Jongs oordeel was een uitzondering. Vooral de lof van de schrijvende psychiater J.W. Schotman moet Marianne op prijs hebben gesteld. 'Als zielsarts heb ik dit proces bij werkelijke zielszieken zo goed leren kennen, deze angst die tot waan uitwoekert, dat ik getroffen ben door de sublieme en zuivere uitbeelding van deze foltering der ziel.'

Het schrijven van *De biecht* en het begin van haar analyse bij dr. Van der Hoop vielen samen. Er was een wisselwerking tussen die twee activiteiten. Veel verdriet van het kind Heleen is terug te voeren op de jeugd van Marianne zelf. Volgens dochter Carla – 'Hester en ik mochten het boek niet lezen toen het uitkwam' – werd het personage Heleen haar leven lang achtervolgd door het feit dat haar vader haar had vervloekt. Marianne had oorspronkelijk zijn dreigende woorden: de weg der goddelozen zal vergaan – het slot van de eerste psalm – als titel voor het boek gekozen. Ze heeft ook *Doodwonde* overwogen. Hoe cruciaal de vaderfiguur ook voor Marianne persoonlijk was blijkt uit een detail dat Carla vertelt: 'Mijn moeder is tijdens het schrijven

een keer op weg gegaan om haar stiefvader Simon Kan op te zoeken. Na de dag waarop ze Sam aan hem had voorgesteld had ze hem niet meer gezien. In een cafeeetje in de buurt van zijn huis heeft ze moed zitten verzamelen, maar ze was toen al afgeknapt. Ze heeft het niet opgebracht.'

Marianne had *De biecht* in korte tijd, uiterst geconcentreerd, op papier gezet. Sam typeerde het schrijfproces als 'een ontlading, als in trance'. Ze had zich intens met haar romanpersonage geïdentificeerd. 'Ik heb mijn hart bloedend uitgerukt,' schreef ze Greshoff. Haar omgeving nam haar dat niet in dank af, vooral niet omdat het in de ik-vorm was geschreven. 'Het boek was voor naasten en bloedverwanten een bittere pil.' Haar zwager Jo Goudeket hoopte dat ze in een volgend boek de moed zou hebben om 'de eerste persoon, vermomd als dagboek of biecht', op te geven.

Gelukkig maakte ze er ook vrienden mee. De schrijver Frans Coenen, de toenmalige literatuurpaus van Nederland en redacteur van *Groot Nederland*, had ze al eens ontmoet omdat Sam hem had uitgenodigd als spreker voor het Instituut voor Arbeidersontwikkeling. Na het uitkomen van *De biecht* werd het contact inniger. Coenen, die toen in de zestig was, was bereid haar literaire mentor te worden. Zijn hartelijke raadgevingen en hulp bij het zoeken naar publicatiemogelijkheden voor haar verhalen zijn een grote steun voor haar geweest.

Uit Amsterdam kreeg ze een woedende brief: 'Het lijkt me dat die dramatische geest bij jou met wortel en tak uitgeroeid moet worden. Ik hoop dat je ongenadig op je ziel krijgt van alles wat critiek schrijft.' De afzender was de schilder en beeldhouwer Jacob Bendien (1890-1933). Hij had *De biecht* gelezen en was verontwaardigd over de manier waarop ze de figuur Charles Gould had neergezet. Gould was natuurlijk een homoseksueel, schreef hij. Waarom moest die man zo clichématig, zonder enig erbarmen worden beschreven? Carla: 'Mijn moeder is naar hem toegegaan om het uit

te praten. Ze raakten bevriend. Via hem kreeg ze entree in kunstenaarskringen in Amsterdam.' Bendien woonde in bij de kinderarts dr. R.J. Harrenstein en zijn vrouw An Harrenstein-Schröder. Hun huis aan de Weteringschans was een ontmoetingsplaats voor kunstenaars. Charley Toorop, John Rådecker en Paul Citroen kwamen er evenals Gerrit Rietveld en Hildo Krop. Marianne ging er graag heen. Altijd alleen, ze hield deze contacten voor zichzelf. Ze kon er, vertelde haar dochter, prachtig uitzien. 'Ze kleepte zich negen van de tien keer voor het gemak. Maar de tiende keer, als het eropaan kwam, wist ze precies wat ze moest aantrekken.'

Ook de psychiater en literator J.W. Schotman, die vlak bij de Bosboom Toussaintlaan woonde, werd een goede vriend. Hij had in zijn recensie Marianne verdedigd tegen de zware kritiek van A.M. de Jong. Op Mariannes verzoek schreef hij voor haar persoonlijk op wat hij als vakman van de psychologische *Werdegang* van Heleen dacht. Hij vond 'niet het minste aan te merken' op haar inzicht in het menselijk zielsleven en rekende het boek 'tot de Europese literatuur'.

Schotman en Marianne konden uren met elkaar praten over de Chinese wijsbegeerte. Ze verdiepten zich beiden in het taoïsme, bestudeerden *Het Boek van Weg en Deugd* van Lao Tze. Tijdens de analyse had Marianne haar belangstelling voor het oosten, die in Heidezate was ontstaan, weer opgevat. 'De Chinese geest trekt mij door een zekere affiniteit,' schreef ze de criticus en schrijver Henri Borel. 'Ik geloof, dat deze wijsheid niet geanalyseerd maar beleefd moet worden.' Ze heeft zich er sterk in ingeleefd, want als 'een zeer levendige ondervinding van een droom' ontstond een novelle met een Chinees motief, *De jacht op de vlinder*.

De stijl van deze fantasie is heel anders dan die van de romans, het vloeiende en soepele is strak geworden, er gaat iets bezwerends van uit. De eerste alinea's zijn typerend:

'Shen Ti Yü zat aan de voeten van de Heerser.

De voeten van de Heerser waren groot en roerloos. Ze stonden naast elkander op de bovenste trede van de troon, de treden waren koud. Shen Ti Yü voelde het, hij zat op de bovenste trede naast de voeten van de Heerser.

Achter de zetel van de Heerser stond de Richter der misdadigen. Langs beide zijden van de troon stonden de lieden, die hun rechterhand doen rusten op een rood zwaardgevest. Zij stonden even roerloos als de voeten van de Heerser.

Shen Ti Yü was het enige in de Grote Hof des Gehoors, dat niet roerloos stond. Hij was het enige ook wat niet roerloos mocht zijn. Hij was de Nar van de Heerser.'

Shen Ti Yü – zijn naam staat voor het eeuwig onverwoestbare individualisme – bakt prachtige koeken in de vorm van vogels, vlinders en bloemen. Het dochtertje van de heerser komt ze bewonderen en lacht hem toe. Hij krijgt haar lief, zoekt haar, vindt het meisje in de omheinde paleistuin. Het paar wordt betrappt en de straf is verschrikkelijk. Als nar van de heerser wordt zijn lichaam 'kromgesnoerd', zijn handen raken door dwangarbeid misvormd. Na drieduizend dagen krijgt Shen Ti Yü als straf het meisje tot bruid. Maar zij toont geen afkeer, legt 'haar vlinderlichte voorhoofd' in de holte van zijn handen. Waarna de heerser een raadselachtig bevel geeft: 'Zendt deze dwazen in de Zeer Zachte Dood, opdat de Aarde hen niet aan elkander doet lijden.'

Haar literaire mentor Frans Coenen was verrast over dit nieuwe werk. Het lezen van *De jacht op de vlinder* was voor hem 'als het vinden van een cameetje in een vuilnisbak'. Hij plaatste het meteen in *Groot Nederland*. Van Dishoeck maakte er een fraai boekje van, met een bandtekening van Jacob Bendien. Uit sommige kritieken is iets als opluchting op te maken. Marianne Philips bezit écht een zuiver literaire aanleg. Haar voorafgaande boeken, hoe opmerkelijk ook, moeten dus niet 'alleen uit psychologisch oogpunt worden

beschouwd', oordeelde Roel Houwink in *De stroom*. China-kenner Schotman was verbaasd, noteerde hij in zijn bespreking, dat Marianne Philips, die het land alleen kende uit lectuur en door inlevingsvermogen, een 'sinologisch doorwrocht verhaal' had weten te schrijven. 'Hier is, machtiger, strenger, onbarmhartiger dan in Andersens *De Nachtegaal*, het wrede van het Keizers-China tot aangrijpende vorm gekomen.'

Zij kreeg zelfs een compliment van een van haar politieke kennissen. Sam de Wolff, een oude strijdmakker die niets van Mariannes hang naar het religieus-socialisme moest hebben, schreef haar op 4 november 1932 een brief: 'Geachte tegenstandster en partijgenote, Hartelijk dank voor je pennevrucht, die je me gestuurd hebt. Vanuit deze sfeer kan ik je volkomen benaderen, begrijpen en bewonderen. Helaas, dat zulks niet gaat in heel wat sferen des geestes.'

Marianne Philips stond niet alleen in haar belangstelling voor de oosterse filosofie. Het was in de jaren twintig en dertig een modieus thema in West-Europa – en ook in het Gooi. In haar omgeving kende zij een jonge sinoloog met wie zij historische details uit haar novelle had besproken. Kennissen brachten haar in contact met de theosofische vereniging, die een loge heeft in Bussum. De denkwijze van de vereniging was niet nieuw voor haar, al in de tijd dat ze in Amsterdam bij Asscher werkte grasduinde ze in theosofische boekwinkels. De eerste religieus-socialisten waren theosofen, ook Jacob Bendien was theosoof. Aan de Internationale School voor Wijsbegeerte in Amersfoort volgde ze een cursus van Jung over Krishnamurti. En herhaaldelijk woonde ze daar de colleges bij van de joodse godsdienstfilosoof Martin Buber. Buber had in *Ich und Du* de relatie tussen mens en medemens geplaatst binnen een weten van God. De mens kan Hem niet zoeken, omdat Hij overal is. Bubers gedachten spraken haar aan, evenals zijn boeiende lessen over het chassidisme, een religieus-orthodoxe beweging uit de eerste helft

van de achttiende eeuw. Carla: 'Moeder heeft haar joodse wortels nooit genegeerd. Mijn vader was atheïst. Zij zocht naar een kader voor haar religieuze gevoelens.'

In het voorjaar van 1931 vertrok dr. Van der Hoop naar Wenen om bij Freud een seminar te volgen. Marianne reisde hem achterna, ze wilde de psychoanalyse niet onderbreken. Als paying guest woonde ze bij een familie in een groot, oud huis aan de Luftbadgasse 5. Het kostte haar moeite om los te komen van wat ze achterliet, maar daarna had ze er een heerlijke tijd. Ze zwierf door de stad, genoot van theaters en musea, luisterde naar de Wiener Sängerknaben - 'de echte, niet de export-Knaben die men ons zendt' - en maakte overal aantekeningen van.

Zin om naar huis, 'de gevangenis', te gaan had ze niet, al was haar verblijf in Wenen voor Sam financieel een zware last - het was nog steeds crisistijd. Ze werd zelfs een tikje mondain, bezweek voor een gewaagde hoed. Ze staat ermee op een foto, een brede rand krult vrolijk omhoog. Ze ziet er elegant uit in een gebloemde jurk met bijpassend jasje - donkerblauw met goud, herinnert Carla zich - hoge hakjes, handschoenen, een fluwelen tas met beugel aan haar arm.

Begin juli gaf Marianne gehoor aan de steeds dringender oproepen in Sams brieven om terug te komen. Ze reisde, als herboren door de nieuwe ervaringen, naar huis, was blij iedereen na tien weken weer te zien. Maar al snel ervaarde ze het gewone leven weer als een juk en het huishouden, ondanks een werkster en een huishoudster, als dwangarbeid. Wat haar kinderen tijdens haar afwezigheid hadden ervaren ontging haar. Hester, die in die periode eindexamen had gedaan, voelde zich verwaarloosd. Carla: 'We zeiden wel eens: "Moeder begrijpt van haar romanfiguren veel meer dan van ons." We hadden daar beslist wel moeite mee.'

Na het Weense intermezzo voelde Marianne zich zo evenwichtig, dat ze de analyse beëindigde, tegen de zin van dr. Van der Hoop. Ze dacht dat ze zichzelf in de

hand had, de spanningen waren weg. 'En de enkele stenen des aanstoots op mijn pad schijnen me daar neergelegd om er mijn krachten aan te meten. Wie weet, misschien draag ik ze nog wel eens weg,' schreef ze Schotman optimistisch.

Afbeelding 11: Wenen, Heldenplatz, 31 mei 1931.

Ze wilde dolgraag weer schrijven, zocht naar een minder individualistisch thema dan dat van de twee ik-romans, maar de inspiratie bleef weg. Ze benijdde mensen die in opdracht schreven, want dan kwam er tenminste iets uit je handen. Als je intuïtief schreef, zoals zij, stond je niets anders te doen dan 'altijd maar wachten tot een vorm ontstaat.' Er werd haar wel gevraagd om recensies te schrijven, maar ze heeft nooit in het openbaar andermans werk willen kritiseren. Dat vond ze een hondebaan: 'Dan hak ik nog liever mijn hand af.' Ze werd doodongelukkig van dit *writer's bloc*. Uit een brief aan Schotman: 'Zelf lijd ik ontzaglijk, ik kan 't soms haast niet houden en heb 't gevoel dat ik zal stikken. (...) Ik werk de hele dag en ik moet zeggen, het lukt ook wel en iedereen is tevreden met zijn verzorging, maar soms knijp ik 's nachts mijn handen om mijn mond om het niet uit te schreeuwen. Gek zal ik wel niet worden (een gebroken en weer geheeld been breekt niet weer op dezelfde plaats), maar waar 't wèl heen moet, weet ik niet.'

Ze overwoog om te gaan vertalen, werd lid van de Vereniging van Letterkundigen, zegde bestuursfuncties op om meer tijd vrij te maken voor haar literaire werk. Ze had een diepe behoefte om zich creatief te uiten, maar er dienden zich anderhalf jaar lang geen geschikte ideeën aan.

Als een geschenk uit de hemel kwam een prijsvraag van *De Haagsche Post*. Het blad loofde tweeduizend gulden uit voor een nieuw boek. Het moest zo geschreven zijn, dat het 'op elke Nederlandse huiskamertafel kon worden neergelegd'. Marianne voelde zich aangesproken. Ze dacht aan de stapel volle notitieboekjes die ze uit Wenen had meegebracht. Daarin school het materiaal voor een roman waarin ze haar psychologisch inzicht kon combineren met haar sociaal gevoel. Opeens zag ze de structuur voor zich: ze nam het huis in de Luftbadgasse als uitgangspunt, fantaseerde er bewoners in en liet hun verschillende levensgeschiedenissen op één dag bij elkaar komen. Haar taak, schreef

ze Greshoff, was om als 'een verstandige Lieveheer' aan de touwtjes te trekken, 'zodat mijn personages niet aan de haal gingen op wegen waar ik geen zin had ze te volgen'. In één ruk schreef ze de eerste honderd bladzijden van *Bruiloft in Europa*. Daarna legde ze het manuscript mismoedig weg. Ze vond haar personages te willekeurig, miste een visie vanwaar uit ze hun levens kon samenbrengen. En ze was geschokt door de actuele gebeurtenissen. Op 30 januari 1933 werd Hitler democratisch door het Duitse volk gekozen en de Oostenrijkse nationaal-socialisten streefden met verdubbelde ijver naar de Anschluss. Tijdens haar verblijf in Wenen had ze de dreiging wel opgemerkt – in die eerste honderd bladzijden had ze die al aan de orde gesteld – maar nu was de sfeer van de stad, en daarmee de achtergrond voor *Bruiloft in Europa*, abrupt veranderd.

'WIJ MOETEN ALLEN POSITIE KIEZEN'

De brug tussen jood en niet-jood

De tweede helft van de roman liet voorlopig op zich wachten. Ze schreef wat kleiner werk: een sterke novelle, *Biografie van een tijdgenoot*, en een paar korte verhalen. Ze vonden meteen hun weg naar de literaire tijdschriften. Dat gaf haar moed. En een zekere berusting, zoals blijkt uit een brief aan Schotman: 'Als ik over de filosofie van Heidegger kan nadenken terwijl ik bedden opmaak of stofzuig, als ik van de zingende merel geniet terwijl ik voor het raam een stofdoek uitsla, dan weet ik dat ik later (...) én Heidegger én de merel zal zien verschijnen in het werk.'

Haar geduld werd beloond, na maanden werd de geest van de 'verstandige Lieveheer' weer over haar vaardig. Voor *Biografie van een tijdgenoot* greep zij terug op een aanpak die haar lag, de concentratie op één persoon. Het is de geschiedenis van een eenvoudige Amsterdamse jongen die zijn minderwaardigheidsgevoel overwint en zich opwerkt tot een welvarende makelaar in koffie. De vele faillissementen tijdens de crisisjaren vormen de achtergrond. Voor de technische details was zij te rade gegaan bij een koffiewinkel in de Warmoesstraat. Na de novelle pakte ze het onafgemaakte manuscript van *Bruiloft in Europa* weer op. Ze had de ontbrekende overkoepelende gedachte gevonden. 'We hebben allen aandeel aan een werkelijkheid die zich veel verder uitstrekt dan we met ons oog kunnen waarnemen' – een eenheid die eeuwig is.

Ook één dag is eeuwig. Zo ook de dag, begin jaren dertig, waarop zij in een oud-Weens huis een bont gezelschap een gouden bruiloft liet vieren. Wenen staat voor Europa, de bruiloftsgasten en bewoners van het huis vertegenwoordigen de mens in al zijn verschijningsvormen. Zij vertelde dat ze de biografieën van haar perso-

nages voor zich zag 'met een innerlijk oog'. De jood en de nazi, de kunstenaar en de ambachtsman, de aristocraat en de proletariër – Marianne Philips schetste ze niet als prototypes, maar benadrukte hun algemeen menselijke eigenschappen. Bijna alle figuren ondergaan de chaos en verworping van de tijd waarin de roman speelt. 'Het boek zal blijven als een analyse van de sfeer waarin Europa de Duitse veroveringsoorlog heeft verwacht,' schreef de *Bussumsche Courant* later. Die voorspelling is uitgekomen. Tot in de jaren zeventig was het een veelgelezen boek op middelbare scholen.

Bruiloft in Europa verscheen in 1934. Te laat voor de prijsvraag van de *Haagsche Post*. Maar ze had toch niet kunnen meedingen, want het boek voldeed niet aan de opdracht. Het zou van heel wat Nederlandse huiskamertafels zijn verwijderd. Verwijzingen naar de politieke situatie was ze niet uit de weg gegaan. Haar visie op religies strookte niet met die van de gemiddelde Nederlander. En met de seksualiteit ging ze vrijmoedig om. 'Veel opener dan in die tijd gebruikelijk was,' zegt Carla. 'Als je Ina Boudier-Bakker daarnaast legt, zie je dat er daar altijd doeken overheen gaan.'

Bruiloft in Europa was een schot in de roos. Het boek beleefde de ene herdruk na de andere en werd het meest gevraagde boek van 1935. Er kwamen vertalingen in het Duits, Deens en Engels en het werd zelfs uitgebracht in de Verenigde Staten. Een maatschappij nam een optie op een verfilming.

Marianne was verbaasd over het succes. Zij vond haar eerste twee romans veel mooier, noemde *de bruiloft* 'een stuiversroman' – een mening die haar oudste dochter, die Nederlands studeerde, onderschreef: kunst met een kleine k, te Vicky Baum-achtig, vond Hester. Mariannes tekst in de aanbiedingsfolder was dan ook bescheiden: 'Beschouw dit boek, zoals ge bij een vuurwerk de rijen geheven gezichten beschouwt, terwijl de lichtbol opstijgt, die de menigte in zijn helderwit schijnsel vat. Het moment daarna is alles weer donkere nacht.'

Er kwam een stroom lovende artikelen op gang. Philips' optimisme werd geprezen, haar taaie menselijkheid, de mooie argeloosheid van haar blik en de lichte toon. Joh. W. Schotman bejubelde als criticus de lyriek, 'het boek geurt als een lentetuin', en concludeerde als psychiater: 'De schrijfster is losgekomen van haar complexen, die bijna grimmig doorschemerden in haar vorige boeken.' In het Letterkundig Museum bevindt zich een map met tientallen juichende Engelse en Amerikaanse recensies. Maar het oordeel van de belangrijke Nederlandse literaire critici was hard.

Frans Coenen miste een synthese. Het boek was 'als een poppentoneel: de poppen staan alle opgesteld tot het spel, maar de vertoonster is naar huis gegaan'. 'Een volkomen onnodig, niet goed te praten, flodderig maakwerkje,' schreef Greshoff, 'sjablonenjournalistiek, een lor.' Hij gaf toe dat hij zo tegen de schrijfster tekeering om opvoedkundige redenen. 'Ware het door de een of andere Willy Corsari geschreven, ik zou gejuicht hebben over zulk een vooruitgang bij haar vroeger werk vergeleken.' Maar Philips had *De wonderbare genezing* en *De biecht* op haar naam staan, boeken die hij hoogachtte. 'Ze behoort zich diep te schamen.'

Menno ter Braak las 'de simultaanroman' met genoegen, schreef hij in *Het Vaderland*, al had hij wat beknopter gekund. Philips behoorde tot 'lang niet de slechtste schrijfsters van haar categorie'. Door die laatste zin voelde Marianne zich uitgedaagd. Wat is dat voor categorie? vraagt zij hem in een brief van 13 december 1934. Bestaat er 'voor de Nederlandse Schrijfsportkampioenschappen een bijzonder dames- en herenclassement? (...) Moet ik begrijpen dat ook gij een seksueel-geïnduceerde waardebepaling hebt ingevoerd?' Zo ja, dan wil zij weten hoe het zit met haar 'plaatsing in toekomstige matches'.

Ter Braak schreef terug dat hij haar tot het betere genre rekende, maar dat zij dat in haar laatste boek virtuoos had weten te verbergen.

Marianne vond zelf ook dat ze *entertainment* had geschreven. Toch trok ze zich deze kritiek erg aan. Incasseringsvermogen was niet haar sterkste eigenschap. Maar er kwam troost. Op advies van Frans Coenen werden haar verhalen gebundeld. Als titel koos ze *Het ogenblik*, naar haar eerste, dierbare schets. Niet lang na het uitkomen van deze bundel woonde ze een vergadering met diner bij van de Vereniging voor Letterkundigen. Trots meldde zij Schotman: 'Tot mijn voldoening bleken vrijwel allen die ik sprak nu op de hoogte van mijn bestaan en mijn werk. Dat heeft *Bruiloft in Europa*, ofschoon wat kitschig, tenminste bereikt.' Van de royalty's van haar bestseller kocht ze een zeilboot, een BM, die een ligplaats kreeg in de Loosdrechtse Plassen. Zoon Frits werd de bootsman, Sam koos de naam: Marianne. Als ze in Loosdrecht was genoot ze, maar het lukte haar niet er vaak heen te gaan, ze had te veel andere dingen te doen.

De mare van haar succes als schrijfster bereikte ook haar familie van moederskant. Ze kreeg bezoek van neef Rozelaar en zijn schoonzoon, een uitgever. Het arme nichtje van vroeger liet een uitgebreide tea serveren, in haar mooiste servies. Zou ze haar volgende boeken bij zijn schoonzoon, Van Holkema-Warendorf, willen uitgeven?, vroeg neef Rozelaar. Marianne, niet zonder gevoelens van wraak, wilde dit verzoek niet in overweging nemen.

De periode van energie duurde voort. In een brief aan Victor van Vriesland van 30 november 1934 woog zij de gunstige en negatieve reacties op *De bruiloft* tegen elkaar af, en vervolgde achteloos: 'Hoe 't ook zij, ik ben alweer een half jaar bezig aan een Amsterdamse roman. "Doorroeien en niet in je neus peuteren!" zegt mijn werkster.'

Die roman was *Henri van de overkant*, uit 1936. Daarin bracht ze haar eigen jeugd in Amsterdam opnieuw tot leven. De stad zelf maakte ze tot stralend middelpunt. Haar herinneringen bleven stromen, ze

werkte er met intens plezier aan. Voor het eerst koos ze een joodse hoofdpersoon.

Henri, net als Marianne in 1886 geboren, woont met zijn vader, de antiquair Maurice – vroeger Moos – Godschalk aan de rijke, joodse kant van de Kloveniersburgwal. Aan de overkant van het water leeft het gewone volk, dicht opeengepakt. Daar hoort Mietje thuis, het vrolijke dochttertje van de werkster. Mietje, 'een christenmeisje', mag weleens komen spelen. Zij is een van de weinigen bij wie hij zich prettig voelt. Maar Henri mag later niet meer met haar omgaan, laat staan bij haar op bezoek. Want Mietje is er een van de overkant, waar het wemelt van de rooie oproerkraaiers. Verboden terrein.

In een lezing voor de radio vertelde Marianne dat de politieke situatie midden jaren dertig – het Duitsland van Hitler en de opkomst van de NSB – haar het thema voor dit boek had ingegeven. 'Men zoekt in deze tijd allicht naar een brug, een mogelijke verbinding tussen die twee zijden. Een brug tussen jood en niet-jood, tussen bezitter en niet-bezitter.' Deze groepen moeten elkaar leren kennen, 'zodat men later, als men naar de andere zijde ziet, niet met wrok of onkunde over de ander oordeelt'.

Marianne Philips verwerkte nog veel meer tegenstellingen in deze roman. Die uit de ondertitel bijvoorbeeld: *Een jeugd tussen twee eeuwen*. Er is het klassieke conflict tussen vader en zoon. De economische en politieke opvattingen van het liberalisme staan tegenover die van de arbeidersbeweging. De Victoriaanse seksuele moraal wordt afgezet tegen vrijere opvattingen. Joden die assimileren botsen met de joodse orthodoxie. 'Iedere zijde heeft zijn eigen overkant. Toch zijn het twee zijden van één ding,' zei Marianne over haar uitgangspunt voor dit boek. Maar zij heeft de contrasten bewust niet al te nadrukkelijk aangebracht. Dat had alles te maken met haar keuze voor 'een paar zuiver waarnemende kinderen, die nog onbevooroordeeld de werkelijkheid zien, dat wil zeggen, wat werkt

achter de tegenstellingen'.

Als klein kind is Henri een gevoelige, introverte jongen. Zijn moeder heeft zich kort na zijn geboorte verdronken, hij wordt opgevoed door een huishoudster. De vader houdt voor de vorm vast aan de joodse godsdienstige voorschriften, maar laat ze los als hij hertrouwt met een heel jonge, niet-joodse Française. Henri's liefste bezigheid is tekenen. Gebeurtenissen om hem heen – zijn nare schooltijd, het vreemde huwelijk van zijn vader, de opwindende spoorwegstaking van 1903 – ondergaat hij als een outsider. Toch zijn er mensen bij wie hij zich wel betrokken voelt. Mietje van de overkant, zoals hij zijn jeugdvriendinnetje in gedachten noemt. Zijn vriend Mark Zadoks, met zijn vurige liefde voor het socialisme. En zijn zachtmoedige oude oom Eli, een orthodoxe jood.

Op de dag dat Henri eindexamen HBS moet doen komt hij toevallig Mietje tegen. Zij merkt zijn tegenzin op en zegt nuchter: 'Zie je dan niet dat je nooit hoeft te doen wat de anderen willen, als je zelf maar weet wat je wil?' Wil ik eigenlijk iets? vraagt hij zich af. Ja. Geen opleiding tot zakenman, maar naar de kunstacademie. En geen eindexamen doen, maar met Mietje wandelen langs de Zuiderzee. 'Hij stak zijn arm onder Mietjes arm. Zo stapten ze weg naar de Gelderse kade. Boven hun hoofden speelde het carillon.'

Marianne was tevreden over het resultaat, blij dat ze erin was geslaagd om Henri zijn kinderlijke glimlach, 'als die van de wijze mens die zijn leven al heeft geleefd', het hele boek door te laten behouden. Daar had ze veel zorg aan besteed. Henri, haar 'heldje', mocht niet overkomen wat er met haarzelf was gebeurd. 'Zijn kindererfdeel wordt nooit zo weggemetseld,' zei ze in een lezing, 'dat hij een psychoanalist nodig heeft om hem open te maken. Ik heb in dit boek zeer stellig níet vanuit psychoanalytische hypothesen gewerkt.'

Deze keer hoefde ze niet te lijden onder slechte kritieken. Het boek, met een mooie illustratie van Tjerk

Bottema op het omslag, kreeg een warm onthaal. Voor Simon Vestdijk had zij er de smaad van *Bruiloft in Europa* mee uitgewist: 'De romanière bezit ongetwijfeld de begaafdheid tot "veelstemmig" componeren.' Ter Braak was deze keer zonder voorbehoud over haar werk te spreken. Hij ging niet in op haar 'plaatsing in toekomstige matches', maar omzeilde de kwestie met de opmerking dat de schrijfster zich er 'aanzienlijk mee onderscheidt van haar mindere boeken'.

Veel waardering was er voor de typering van het joodse milieu van de drie generaties Godschalk: het orthodoxe van oom Eli, het liberale van Maurice en dat van Henri, die op een kruispunt stond. 'Marianne Philips heeft bewust de taak overgenomen die sinds het verscheiden van Carry van Bruggen niet meer door een vrouw vervuld werd: het joods-Nederlandse in zijn sympathiekste vorm en verschijning uit te beelden en te vertegenwoordigen,' schreef Mea Mees-Verwey in *Groot Nederland*.

De vergelijking met Carry van Bruggen werd vaker gemaakt. De *Haagsche Post* zag in het boek 'een vlucht naar de joodse jeugd, nu het heden vele emancipatie- en assimilatie-idealen heeft vernietigd. Schnitzler, Brod, Van Praag gingen liever welbewust vóórwaarts. Marianne Philips ging achterwaarts. Zoals Carry van Bruggen al jaren geleden heeft gedaan.' De recensent van *Boekenschouw*, J. van Heugten verwees zonder omwegen naar de politieke sfeer in de jaren dertig: 'Een jodenroman móét in deze tijd in bepaalde kringen op weerstand stuiten. Deze roman is zó goed, dat hij werkelijk joods is, geraffineerd joods, al speelt hij ook in een liberale familie waar de godsdienstgebruiken vergeten raken.' Hij prees Philips' *Gestaltungs*-vermogen, en nam aan dat deze roman over vijftwintig jaar nog waarde zou hebben.

Marianne had haar uitgever Van Dishoeck in een brief gevraagd om in elk geval recensie-exemplaren naar vier joodse bladen te sturen. Zij gaf er voor de zekerheid de adressen bij. Ook in die kring viel het boek goed, al

waren er gemengde gevoelens over de idylle met de niet-joodse Mietje.

Het *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland* drukte een lang fragment van *Henri* af. Zwoge, redacteur van het weekblad, reisde naar Bussum om de schrijfster te interviewen. Hij raakte zeer onder de indruk. 'Helder, verstandig en goedig zijn haar blauwe ogen, die veel van het leven in al zijn schakeringen hebben gezien. Maar ze ziet niet alleen naar de reële wereld. Ze ziet ook diep in zichzelf, ze observeert de combinaties, ze analyseert ze, ze zoekt de waarheid.'

Eén vraag brandde hem op de lippen, maar hij kwam er niet toe om die te stellen, want Marianne sleepte hem mee in lange uiteenzettingen over het werk van Buber en over het humanisme. Eindelijk kreeg hij de kans: waarom hebt u nú een joodse roman geschreven? 'Zij glimlacht en zegt: "omdat ik ook in deze richting de waarheid wil zoeken en voor rechtvaardigheid wil strijden."' Zij legt uit wat zij bedoelt. In haar jeugd bestond er geen antisemitisme. 'Men hield het jodenprobleem voor overwonnen. Maar nu in deze dagen het rassenantisemitisme gepropageerd wordt, is het probleem er weer. Het is machtig en groot aan de orde van de dag en wij moeten allen in dit opzicht positie kiezen.'

De jodenvervolgingen in Duitsland en Polen hadden Marianne geschokt. Zij zette zich in voor antifascistische groeperingen en hielp mee om onderdak te vinden voor vluchtelingen uit Duitsland. Zij schreef, vertaalde en hield spreekbeurten voor Eenheid door Democratie, een bundeling van antifascistische krachten; en voor het internationale Kunstenaarscentrum voor Geestelijke Weerbaarheid. Uit een toespraak voor de Vararadio in 1936: 'De kunstenaar ziet scherper dan de gemiddelde staatsburger waarheen de machts- en geweldsidee voert. Hij is mede het geweten en het verstand, en als vormkenner doorziet hij de demagogisch gestelde leuzen.' Samen met haar dochters was ze actief in de Vrouwen Vredesgangen. Ze trad uit de SDAP

toen de partij haar standpunt over ontwapening losliet. Zelf was ze geen zioniste, maar ze had sympathie voor de hachsjarā, een voorbereiding op de immigratie naar Israël. In een werkdorp in de Wieringermeer werden zionistische jongeren en joodse vluchtelingen uit Duitsland daarvoor opgeleid. Op verzoek van het Vluchtelingencomité schreef ze er een brochure over, *Nieuwe grond*.

Tegelijkertijd verdiepte zich haar belangstelling voor de theosofie. De Bussumse logeleden zagen in haar een rastheosofe, die glasheldere betogen kon houden, al vonden ze haar soms 'lastig' en 'ingenomen met zichzelf'. Niet veel later werd ze voorzitter van de loge. Op een middag wachtte haar gehoor vergeefs op haar komst. Een cursist: 'Het plensde. Toen kwam ze binnen, net een kabouterdje in een cape, met een koud gezicht en levende ogen. Ze drééf. In de corridor gaf ze verantwoording. Er werd iemand begraven en ze kon die niet alleen laten gaan. Die middag heeft zij zichzelf getypeerd.'

Nog als gewoon lid had ze de opdracht gekregen om het chassidisme, een achttiende-eeuwse joodse mystieke beweging, te bestuderen en te vergelijken met de beginselen van de theosofie.

De *Chassidische vertellingen* van Buber lagen haar na aan het hart. Haar dochter Carla had ze een exemplaar gegeven – 'zonder commentaar'. Maar de nadere kennisgeving met deze beweging ervaarde Marianne als een openbaring. In het blad *Theosofie* schreef ze: 'Opgegroeid in de officiële rabbijnistische leer van het jodendom was het mij ontgaan, dat ook het denken en voelen van mijn voorvaders zich had gewend tot die diep-menselijke gebieden, waar de ziel zich mag voeden met mystieke inspiraties. Voor mij was het jodendom een verstarde en verstrakte leerconstructie geworden.' Nu had zij tot haar vreugde 'een bloeiend en vruchtbaar land' gevonden. Die vondst inspireerde haar tot twee mooie, poëtische verhalen, *Nieuwe legende van Elija* en *Het schreiende kind*.

En tot een heel nieuw genre: de dichtkunst. Haar eerste gedichten stuurde ze ter beoordeling naar de dichter Anthonie Donker (prof.dr. N.A. Donkersloot). Hij was hoogleraar Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam, haar dochter Hester studeerde bij hem. 'Sedert kort gebeurt het wel,' schreef ze hem op 23 november 1936, 'dat er woorden in me opkomen die zich, meer dan bij proza gebruikelijk is, in ritme gaan bewegen.' Zo ontstond *Het Davidslied*. 'Ik lag op het randje van de slaap toen het hele gedicht regel voor regel omhoog kwam en ik kon geen rust krijgen eer ik (in de kou) was opgestaan en alles had opgeschreven. U weet waarschijnlijk dat ik nooit aan enige theoretische bestudering van literatuur heb gedaan en dus is alles wat ik op dit gebied beleef, een hevig avontuur.' Vier lange gedichten over koning David werden gepubliceerd. Van Hester hoorde ze dat Donker zich bezwaard voelde dat hij niet op haar brief had gereageerd. Grootmoedig ontsloeg ze hem, in een brief van 2 maart 1937, van een oordeel: ze had zelf al ingezien dat haar talent niet op het gebied van de poëzie lag.

Meer tijd stak ze een andere nieuwe bezigheid, die aansloot bij haar ideeën over de vredesbeweging: het vertalen van Aldous Huxleys *Eyeless in Gaza*. Eindelijk werk in opdracht, waar ze anderen zo om had benijd. Uitgever Stok van de Zuidhollandse Uitgeversmaatschappij had haar gevraagd omdat hij vond dat haar stijl goed aansloot bij die van Huxley. Daarmee was ze zeer vereerd, want ze had diepe bewondering voor Huxleys geserreerde taal. Ze hoopte er iets van te leren voor haar eigen werk: 'Het is net iets als het spelen van études voor musici.'

Het bleek een zware opdracht te zijn; een vampier die ze zich van het lijf moest schudden, schreef ze Top Naeff, die ze kende van de Vereniging voor Letterkundigen, maar 'een zeer interessante vampier'. Het duurde twee jaar voordat de vertaling onder de titel *De wateren werden stil* uitkwam. Huxley stemde erin toe dat het boek verscheen met het vignet van het

Het vertaalwerk versterkte de band met haar kinderen. Ze schakelde hen in bij lastige passages, en dat waren er veel. Hester was bijna afgestudeerd, Carla studeerde medicijnen, Frits had eindexamen gedaan en was een jaar gaan werken. Hester had zich verloofd met August David Belinfante, een jurist - hij werd later de geschiedschrijver van de Bijzondere Rechtspleging met zijn standaardwerk *Bijltjesdag* en was rector magnificus van de Universiteit van Amsterdam tijdens de bezetting van het Maagdenhuis. Marianne deed vaak een beroep op zijn kennis van de klassieke talen. 'Huxley maakte voortdurend grapjes die haar niet altijd even duidelijk waren,' zei Guus Belinfante. 'Ze wilde niet alleen vertalen, maar tot in de details weten waarover het ging.'

In de zomer van 1937 trouwden Hester en Guus. Anders dan bij het huwelijk van Sam en Marianne was er wel een kerkelijke inzegening. De familie Belinfante was Portugees-joods. Guus' ouders waren bevriend met de familie Rozelaar. Volgens Frits was deze bruiloft het grootste feest dat zijn ouders ooit hadden gegeven. Neef Rob Kromer, een van de gasten, herinnert zich: 'Niet Hes en Guus waren het middelpunt, maar tante Janne.'

Hester en Guus gingen wonen in Voorburg. Lien Oosthoek kwam bij hen in de huishouding werken. Lien - nu mevrouw Dingemanse-Oosthoek: 'Ik was bijna zestien, kwam zo van de MULO. Daar ontmoette ik Hesters moeder voor het eerst. Als ze er was, zwaaide ze ook daar de scepter. Zij maakte een rooster voor mij, hoe ik het huis moest schoonhouden. Ze probeerde je altijd, in gezelschap, een sneer te geven. Ze kwam nooit samen met haar man logeren.'

Een jaar voor het huwelijk van hun dochter hadden Marianne en Sam hun zilveren bruiloft gevierd, met vrienden en familieleden - onder wie Mariannes halfzuster Jetje, met wie ze de relatie had hersteld. Ze

waren nog steeds bij elkaar, al vormden ze een vreemd paar. In de woorden van hun dochter: 'Zij was mevrouw Goudeket, hij was voor velen de man van mevrouw Goudeket-Philips.'

Afbeelding 12: Marianne eind jaren dertig.

'EEN ZEER ONTWORTELD GEVOEL'

De doolhof van de oorlog

Bij het ter perse gaan van *Henri van de overkant* stuurde Marianne uitgever Van Dishoeck per expresse een brief: 'Verzoek aan het slot Henri toe te voegen: "Ik hoop dat het mij mogelijk zal zijn, ook het volwassen leven van Henri Godschalk te beschrijven. M.P."' Ze was nog op tijd, de mededeling staat op pagina 311.

In het laatste hoofdstuk van de roman was Henri achtien. Hoe het hem verder zou vergaan, stond haar helder voor de geest. Op 2 december 1936 schreef ze er Victor van Vriesland, die zij na de dood van Frans Coenen als haar 'literaire biechtvader' was gaan zien, uitvoerig over. 'De man Henri wordt natuurlijk geen schilder van grote betekenis. Ik zie hem zo om en bij de vijfendertig mislukken, misschien heeft de oorlog er iets mee te maken. Maar ik stel me voor dat hij, verminkt, ziek of hoe dan ook, een vriend vindt in een oud, fijnzinnig aristocraat en dat ik tussen die twee mensen de cultuur van het naoorlogse Europa als probleem zal kunnen behandelen. (...) Ik heb een grote zin in het beschrijven van een echte mannenvriendschap, misschien met een homoseksuele inslag, maar stellig met de geestelijke verheffing der oud-Griekse mentaliteit. (...) Maar misschien is het onmogelijk en moet ik hem omdopen en een heel nieuw boek van hem maken.'

Ze zag de moeilijkheden waar ze voor stond van tevoren aankomen: als het innerlijk van Henri ingrijpend zou veranderen, zou ze de blijmoedige, epische verteltrant van het eerste Henri-boek niet kunnen handhaven. Maar hoe zou ze het dan moeten doen?

Ze kwam er niet uit.

Een nieuwe opdracht leidde haar af. De Commissie

voor de Propaganda van het Nederlandse Boek wilde met het boekenweekgeschenk voor 1938 aandacht besteden aan een ondergewaardeerd genre, de novelle. Het geschenk zou drie novellen bevatten. F. Bordewijk, Marie Koenen en Marianne Philips werden uitgenodigd er een te schrijven. In korte tijd voltooide zij haar bijdrage, *De koningsweg*. Een eigenzinnige schipper met een harde kop moet op kerstavond – de andere schippers zijn met hun gezinnen naar de nachtmis – de wacht houden bij een rij aken. Hij laat zich even afleiden door een prostituee. Op dat moment slaan dieven hun slag. Hij legt onder bedreiging een valse getuigenis af. Dat gaat hem dwarszitten. Biechten wil hij niet. Een wijze, bevriende schipper zegt dat er geen andere remedie is dan te leren met God te verkeren. Niet volgens de leerstellingen van de kerk, maar door je er simpelweg voor open te stellen. Dat doet hij, en 'de vrijheid stroomt door zijn lichaam. God heeft hem aangenomen zoals hij is: een man.' Marianne schreef aan Elisabeth Zernike, die met Anton Coolen het boekenweekgeschenk redigeerde: 'Er is in mijn hele novelle geen realistische bedoeling, alles staat er als een weerkaatsing van een geestelijk gebeuren.' Als iemand zich maar persoonlijk tot God richt is het goed, was haar standpunt. In christelijke kringen werd schande gesproken van de elitaire houding van de schipper. Het verhaal *De koningsweg* was 'een wanklank op een feest'. Al was het knap geschreven, het was 'misplaatst in een uitgave die onder een zeer groot publiek moet worden gebracht'. Maar bij de loge waren ze tevreden. Bij de CPNB ook.

Net als de schipper had Marianne zelf ook een elitaire opvatting over de weg tot God. Uit een artikel in *Theosofie* blijkt, dat ze een onderscheid maakte tussen de eredienst van de massa en die van 'hoger ontwikkelde, alleenstaande individuen' als mystici. Voor de massa waren er kerken, de mystici konden rechtstreeks, zonder bemiddeling, in contact treden met God.

Mariannes houding tegenover de theosofie veranderde in deze periode. Ze ging er niet langer volledig in op. Ze noemde het een werkhypothese, geen overtuiging. Toch hielden de theosofen haar sympathie. In een interview vertelde ze dat ze kort na elkaar een theosofische bijeenkomst en een vergadering van de Vereniging van Letterkundigen bezocht. Ondanks de domheden die op die bijeenkomst werden verkondigd, zei ze, gaf ze de voorkeur 'aan de sfeer van onderlinge welwillendheid die daar heerste. De letterkundigen schepten er vooral genoeg in elkaar hatelijkheden toe te voegen'.

Graag had ze willen beginnen met de grote sociaal-culturele roman over de volwassen Henri, maar ze zag hem steeds minder voor zich. Weer beleefde ze een periode van twijfel en onzekerheid. Ze probeerde te werken, maar 'honderdenlei storende invloeden en gedachten' zaten haar dwars.

In deze tijd werd haar portret geschilderd, in olieverf, door Jaap Weijand, een schilder uit de Bergense School. Het hangt nu in het Letterkundig Museum. Daarop maakt ze niet de indruk van een vrouw die onzekerheid kent. Haar mooie, blauwgrijze ogen kijken eerder streng vanonder sierlijk gewelfde wenkbrauwen. Ze is gekleed in helderblauw, om haar hals een ketting van kornalijn, met bijpassende oorbellen. Ze ziet eruit als een lady die alles onder controle heeft.

De schrijver Siegfried van Praag gaf in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* een beschrijving van Marianne uit deze tijd die past bij wat het schilderij laat zien. Bij een literaire maaltijd was ze zijn tafeldame geweest. Hij vond haar 'een typische jodin. Ik raadde haar goede hart en haar intellectueel fatsoen, ik merkte haar moeilijke geest. (...) De conversatie als debat! (...) Ze ontzenuwde wat men beweerde. Ze bestreed de mening die men over een denker had met een ander citaat uit zijn werk of door een andere kant van dit werk te belichten. Haar kennis was zeer groot. De dialectiek der psychoanalyse hanteerde zij met gemak.'

Jeanne van Schaik-Willing ontmoette Marianne voor het eerst in 1938, op de dag dat Top Naeff, die zestig was geworden, werd gehuldigd. Ze beschreef de kennismaking in 1950, in een schrijversportret voor 'Singel 262' van uitgeverij Querido. Haar indruk van Marianne sluit aan bij die van Van Praag. Jeanne keek toe terwijl Marianne toilet maakte voor het feestelijke diner en aan een stuk door sprak. 'Als een pianostemmer tipte ze de hele claviatuur van de menselijke gedachtenontwikkeling aan (...) en dat alles voltrok zich luchtig en natuurlijk, niet anders dan de wijze, waarop ze haar spelden stak in het haar. Ik raakte beduusd door dit graaien in die berg geestelijke juwelen en het resultaat was dat wij beiden, wat beschaamd, onze plaatsen aan het banket opzochten, toen het hors d'œuvre al begon te slinken op de borden.'

Er is een notitieboek van Marianne uit 1939 bewaard gebleven. Het is dik, met een stevige kaft. Er zijn maar veertien bladzijden beschreven. Aanzetten tot verhalen, losse zinnen, tekeningetjes. Een fragment tekst met in de marge driftig neergepend: *no good, no good*. Op een verder lege bladzijde, in grote letters, de verzuchting: 'De woorden zijn impotent; grote dingen blijven ongezegd! Waarom zou ik nog schrijven?'

Midden tussen deze vertwijfelde notities staat een sprookje. Het is geschreven in een regelmatig, stevig handschrift, met donkerblauwe inkt. Het enige stukje tekst zonder doorhalingen.

'Er was eens een man die sprookjes bedacht. Een naar bestaan. Hij wilde altijd nieuwe bedenken, maar sprookjes moeten groeien zoals de bloemen die ook maar eens in het jaar aan de stengels verschijnen. Dus had de man altijd honger van binnen. Hij kon er niet van slapen.

Toen kwam een kleine fee en zeide: Ga maar eens met me mee naar het land waar de sprookjes vanzelf groeien. Dan zul je wel zien dat je bedenksels niet deugen. Hij ging mee. Hij liet alles in de steek, zijn papier en

zijn pen en boeken. En hij moest erg oppassen dat het feetje niet boos op hem werd want hij was erg dom. Wat hij gezien heeft vertel ik niet. Maar hij kon geen sprookjes meer vertellen. Wel kon hij liedjes zingen waar iedereen stil bij werd.'

Marianne was drieënvijftig toen ze dit schrift in gebruik nam. Een vervolg op Henri zou nooit verschijnen. Wel een roman waarin een jonge Frans landjonker, Sieur Jean, de hoofdfiguur is: *De doolhof*. Het verhaal speelt zich af rond 1700. Volgens Sam was dit personage een voortzetting van Henri, de levenshouding en de overtuiging kwamen overeen. Ze had kennelijk besloten haar held te heropen. De letterkundige Frans Mijnssen refereerde in een brief aan Marianne aan het sprookje. Zij had hem de parabel verteld, schreef hij, om hem daarmee duidelijk te maken waarom er geen tweede Henri-boek zou komen.

Waar het feetje Marianne mee naar toe heeft genomen is onbekend. Wat ze daar gezien heeft ook. Zou *De doolhof* het liedje worden waar iedereen stil bij werd?

De oorlogsdreiging werd groter. Zoon Frits was gemobiliseerd. Marianne deed niet alleen aan geestelijke weerbaarheid, ze werd steeds actiever bij het verlenen van hulp aan vluchtelingen. Haar opvattingen over het pacifisme veranderden. Garnt Stuiveling vertelde daar later een anekdote over. Er werd een bijeenkomst gehouden van de PEN-club. De Poolse leden kwamen daar met het bericht van het bombardement op Warschau. Te midden van de ontzette aanwezigen 'zat de kleine Marianne demonstratief polsmofjes te breien voor de Nederlandse militairen'.

De situatie in Europa werd zo alarmerend, dat Sams broer Jo met zijn gezin naar de Verenigde Staten uitweek. Ook Marianne wilde weg, naar Zuid-Frankrijk. Sam zag er de zin niet van in, en de kinderen wilden blijven.

Sam en Marianne waren in Amsterdam, in het huis van

Jo, toen de Duitsers Nederland binnenvielen. Op zestien mei keerden ze, diep geschokt, terug naar Bussum. De bezetting was begonnen. Dochter Carla: 'Ze is daar demonstratief midden op straat gaan lopen, om te laten zien dat zij er wás.'

Afbeelding 13: Portret uit 1940.

Hester was getrouwd en woonde met haar man in Voorburg. Carla had zich verloofd met Paul Lugt, een doopsgezinde predikant. Ze zou over niet al te lange tijd trouwen. Frits was economie gaan studeren. Het huis in de Bosboom Toussaintlaan was veel te groot geworden, het werd verkocht. Marianne vond het jammer, ze had er voor haar gevoel haar gelukkigste tijd doorgebracht. De Goudekets verhuisden naar een vriendelijk huurhuis met een voor- en achtertuin in Naarden, Händellaan 41.

Die zomer werkte ze aan *De doolhof*, dat haar lievelingsboek zou worden. Een deel van het boek gaat over oorlog, zij het in een andere tijd. 'Het onbekende. Dat is de oorlog van de eerste dag tot de laatste. Maar voorbij de rand van het heden kunnen geen ogen zien.' Ze schreef de roman als bijdrage aan de vredesgedachte. Ze trok zich terug in eenzaamheid om zich ongestoord aan haar werk te kunnen wijden. Deze keer in 'Het Atelier', een houten, witte hut midden in het bos van het landgoed Sint Michaël in Huizen, dat eigendom was van het Internationaal Theosofisch Centrum. Het was een mooie, warme zomer, ze schreef veel in de openlucht. De natuur is volop aanwezig in deze roman, in geen ander werk zingen zoveel vogels en geuren zoveel kruiden en bloeiende bomen. Begin oktober 1940 bracht ze het manuscript naar Van Dishoeck.

De jonge edelman Sieur Jean leeft op een afgelegen Normandisch kasteel, temidden van de natuur. Zijn moeder is krankzinnig geworden na zijn geboorte. Hij weet niet wie zijn vader is. Als hij twintig is, wordt hij ontboden bij zijn voogd, de oude graaf d'Auzun. Is hij zijn vader? Of de overleden, jongere broer van de graaf, zoals Jeans gouverneur suggereert? Niemand kan het hem met zekerheid zeggen.

Hij neemt als officier dienst in het leger van de Franse koning. Een van de veldtochten brengt hem naar de Republiek der Nederlanden. Tijdens een confrontatie met een protestantse hoefsmid, die zich als tegenstan-

der van geweld liever laat doden dan dat hij de paarden van de soldaten beslaat, wordt Jean door twijfel overvallen. Hij laat de smid fusilleren, 'maar wettigt de zaak des konings iedere krijgsdaad?' Is hij een soldaat of een moordenaar? Jean vraagt de koning ontslag uit de krijgsdienst.

Het boek lijkt een luchtige, romantische vertelling, vol poëtische natuurbeschrijvingen, vrouwenaffaires en vreemde avonturen. Maar dat is het decor, er is ook een diepere laag. Hoe moet Jean omgaan met zijn schuldgevoel na vier jaar oorlog voeren? Wie is hijzelf als mens? Wat is de zin van het leven? Jean zoekt moeizaam naar een antwoord. Een benedictijner monnik, met een religieuze visie waarin het begrip barmhartigheid centraal staat, helpt hem daarbij.

Een eerste opmerking over het boek vervulde haar met gerechtvaardigde trots. Uitgever L.J.C. Boucher had gedacht dat het om een vertaling ging, want het week zo af van haar vorige werk. Opgewekt schreef ze hem: als u, 'die, naar bekend, kijk heeft op finesses van stijl, van dit werk zegt dat het "te zwierig is om Nederlands te zijn," dan heb ik blijkbaar de Nederlandse literatuur met een sprongvariatie verrijkt'.

De roman kreeg prachtige recensies. 'Dit boek is als een oude gobelin, zorgvuldig doorwerkt en harmonisch van kleur,' schreef Emmy van Lokhorst. Bordewijk had het over 'taalmuziek'. Er werden vergelijkingen gemaakt met *Ik en mijn speelman* van Aart van der Leeuw en de vroege Arthur van Schendel – ten gunste van *De doolhof*. Het boek deed de katholieke letterkundige Gerard Knuvelder in grote geestdrift ontsteken. Hem viel wel iets merkwaardigs op: 'Dat een niet-katholieke auteur over zin en wezen des levens bladzijden schrijft die iedere katholieke auteur haar mag benijden.'

Over deze kwestie ontstond een levendige correspondentie. Als een roman in het Frankrijk van omstreeks 1700 speelt, kun je niet om het katholicisme heen,

legde Marianne Knuvelder uit. Ze zou met hetzelfde gemak een taoïstisch of boeddhistisch moment van verlichting kunnen weergeven. 'En zelfs een godsdienstloze bekering, zoals ik deed in *De koningsweg*. Want ik meen dat de werkelijke toewijding en overgave aan God bij elk mens slechts op diens bijzondere wijze mogelijk is.' Ze vertelde wie model had gestaan voor de benedictijn: frère Laurent, een in 1691 overleden karmeliet. Zijn brieven en gesprekken, *Pratique de la Présence de Dieu*, bezat ze in een Engelse vertaling - het boekje was populair in Amerika en Engeland.

Terwijl ze de laatste hand legde aan *De doolhof* zette Marianne een stap die iedereen verbaasde. Op 26 september 1940 liet ze zich dopen tot lid van de vrij-katholieke Kerk in de kapel van Sint Michaël en Alle Engelen in Huizen. Zij verkoos uiteindelijk liturgie en belijdenis boven de uitgangspunten van de theosofie. De vrij-katholieke geloofsgemeenschap was in 1916 ontstaan in Engeland, en vandaar uit verbreid. De liturgie komt overeen met die van de oud-katholieke Kerk. De leer is ondogmatisch en laat iedereen geheel vrij in de persoonlijke interpretatie.

Het is tekenend voor Marianne dat ze van tevoren met niemand over dit besluit had gesproken. Haar diepste gevoelens heeft ze nooit met iemand kunnen - of willen - delen. In de woorden van haar dochter: 'Ze had een zekere distantie ten opzichte van de mensen die het dichtst bij haar waren.' Ze fietste die zondag alleen naar de kerk, en keerde na de plechtigheid alleen terug. Ze volstond met een korte mededeling over de doop aan haar huisgenoten. Voor Sam was haar belangstelling voor verheven zaken altijd al een raadsel, hij moest er niets van hebben, maar liet haar, tolerant als hij was, ook nu vrij. Aan Carla schreef ze: 'Niet lief van vader om te zeggen dat ik naar de kerk ga om "eruit" te zijn. Maar het is een feit dat de kerk het makkelijker maakt om "erin" te zijn.' Bij het socialisme had ze niet gevonden wat ze zocht,

en ook niet bij de oosterse wijzen en de theosofie. Vond ze bij de vrij-katholieken de geborgenheid en de zekerheid waar ze naar verlangde? Carla, die doopsgezind was geworden, begreep haar beslissing, en haar zwijgen daarover, misschien het beste: 'Ik zie in haar de woordloosheid in verband met de diepste dingen.'

In afstand was de stap niet groot. De vrij-katholieken kwamen sinds 1939 bijeen in hetzelfde gebouw als de loge van de theosofen. De kapel van Sint Michaël en Alle Engelen stond op het terrein van het landgoed waar ze *De doolhof* had geschreven. Twee jaar lang ging ze er 's zondags op de fiets naar toe. Tot de Duitsers de kerkzaal leeghaalden.

In Amsterdam werden de eerste razzia's gehouden. Na de februaristaking werd de Nieuwmarktbuurt van de rest van de stad afgesloten. Haar geboortehuis lag midden in het nieuwe getto. In Naarden brachten Sam en Marianne hun meubels en waardevolle bezittingen in veiligheid bij vrienden. Ze hadden voldaan aan de meldingsplicht, nu stond de zwarte J op hun persoonsbewijs. De Duitsers vaardigden steeds meer anti-joodse maatregelen uit. Na 1 mei 1941 mocht Sam de effectenbeurs niet meer in. Drie maanden later verordonden de Duitsers dat joden hun effecten bij de Lippmann-Rosenthalbank in depot moesten geven; ook joods vermogen moest naar de Liro-bank worden overgeschreven. Marianne kon niet meer deelnemen aan literaire bijeenkomsten vanwege het hotel-, restaurant- en caféverbod. Ook bibliotheken werden verboden gebied.

Dat voorjaar werd Frits ernstig ziek; pleuritis, die overging in tuberculose. Ruim een jaar verpleegde Marianne hem. De oorlogsomstandigheden en de bezorgdheid om hun zoon brachten Sam en Marianne dichter bij elkaar. Voor de oorlog was hun huwelijk volgens schoonzoon Guus Belinfante 'een zaak die op omvallen stond'. Nu werd Sam haar trouwste kameraad.

In april 1942 werd het dragen van de gele ster verplicht.

Een geloofsgenoot: 'Op een zondagochtend kwam ik uit de kerk. Toen zag ik mevrouw Goudekete met de davidsster bij de kerkgangers. Ze zag er droevig uit. Ze probeerde hem met haar handtas te verbergen.' Van schrijven kwam weinig, al had het haar plezier gedaan dat de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde haar aan het begin van de oorlog tot lid had benoemd. Aan Gerard Knuvelde, die haar om een verhaal had gevraagd, schreef ze: 'Ik zou wel wat in elkaar kunnen flansen, maar ik veronderstel dat noch jij, noch de Nederlandse letteren daar iets mee gebaat zouden zijn, afgezien van het feit dat het u wellicht onmogelijk zou zijn iets te doen afdrukken van "kulturfremden" om niet te zeggen van "kulturfeindlichen" oorsprong.'

Op 4 januari 1943 benoemde de Joodse Raad Sam tot inspecteur, gedetacheerd in Naarden, bij de 'Commissie ter Behandeling van Financiële Aangelegenheden'. Maar ze beseften dat ze niet lang meer in Naarden zouden kunnen blijven. Om deportatie te voorkomen probeerde Marianne op grond van haar verdiensten als schrijfster in het joodse kamp 'De Schaffelaar' in Barneveld te komen, een kamp met privileges voor gedoopte niet-Ariërs. Ze had gehoord dat gezinnen daar bij elkaar konden blijven. Haar adviseur mr. W. Vos raadde het haar af: 'Ik behoor niet tot degenen die een dirigeren naar Barneveld als een blijvende beveiliging tegen groter onheil beschouwen.' Toch vroeg ze bekende schrijvers of ze een verzoek daartoe aan de secretaris-generaal van het ministerie van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming wilden ondertekenen. Uitgever Van Dishoeck en monseigneur A.G. Vrede van de vrij-katholieke Kerk deden ook hun best voor haar. Onder het verzoek stonden de handtekeningen van mevrouw I. Boudier-Bakker, F. van Rhijn-Naeff, Cornelis Veth, J.W.F. Werumeus Buning, M. Nijhoff, C.L. Schepp (Jan Prins) en G. Stuiveling. Het werd niet ingewilligd. Frits dook onder in Arnhem bij Hein Werkhoven, de weduwe van de eerste bezoldigde secretaris van de SDAP. Marianne en Hein kenden elkaar

uit Bussum, Frits en haar oudste zoon waren vrienden. Sam en Marianne waren bijna in kamp Vught terechtgekomen. Ze hadden gehoor gegeven aan de oproep om daar op 22 april heen te gaan, 'teneinde zich te melden aan het jodenkamp aldaar'. Vrienden die vlakbij de ingang van het kamp woonden, Max Cahen en Jet Cahen-Elion - Jet was de dochter van heel oude vrienden, Marianne kende haar vader David Elion al vanaf de tijd dat ze werkte bij Asscher - zagen hen met hun koffers aankomen. Ze namen hen mee naar huis en wisten hen er met veel moeite van te overtuigen dat ze het niet moesten doen. Ze organiseerden valse reisvergunningen waarop Sam en Marianne de volgende dag - 'afzonderlijk, want met z'n tweeën ben je joden' - met de trein terugkeerden.

Daarna woonden ze nog een paar weken in Amsterdam op een verdieping aan de Nieuwe Prinsengracht, die ze al eerder met een bevriend echtpaar hadden gehuurd als uitwijkadres. Daar bereikte Sam en haar de oproep, gedateerd 17 mei 1943, zich drie dagen later in kamp Westerbork te melden. De dag voordat de laatste joden uit de buurt werden weggehaald, zijn ze ondergedoken. Marianne had 'een zeer ontworteld gevoel', schreef ze Frits. Ze begreep 'dat er iets was afgebroken dat nooit meer zou terugkeren'.

'EEN GROEIEND AUREOOL'

De naoorlogse jaren

Sam Goudekete zat twee jaar ondergedoken op één adres in Amersfoort. Voor Marianne verliep het veel chaotischer. Ze verbleef op minstens tien adressen, voornamelijk in Wassenaar en Voorburg. Een enkele keer onder haar eigen naam, meestal onder valse namen als mevrouw Jacquet, Heyboer, Heyblom, of Koolhoven-le Coultre, wat ze een aanslag vond op haar persoon. De onderduik van Sam, Marianne en Frits werd voor een deel bekostigd uit de opbrengst van de verkoop van het huis in de Bosboom Toussaintlaan. Volgens Guus Belinfante had Sam het geld omgezet 'in een handvol steentjes' om het buiten de Lippmann-Rosenthalbank te houden.

Marianne wisselde deels uit eigen keuze zo vaak van adres. Aan Frits schreef ze: 'Ik blijf niet lang op één plaats. Dat heeft zijn voordelen, een gast is als een vis, blijft drie dagen fris.' Volgens Carla was het ook 'aan haar eigen gedragslijn' te wijten. Lien Oosthoek: 'Ze heeft tegen mij gezegd dat ze had verwacht dat de vrijkatholieke Kerk voor haar onderduik zou hebben gezorgd. Het heeft haar erg teleurgesteld dat dat niet is gebeurd. Ze was moeilijk voor zichzelf maar ook voor anderen. Ze wilde per se niet de hele dag binnen blijven. Ze dacht ten onrechte dat ze er niet joods uitzag, ze ging de straat op en nam het risico om met een vals persoonsbewijs naar haar man en andere familieleden te reizen. Dat was levensgevaarlijk, voor haar en voor de mensen bij wie ze was ondergedoken. Die maakte ze daar doodongelukkig mee.'

Op een van haar wandelingen kwam Marianne langs het huis van de ouders van Guus Belinfante. Ze waren weggehaald. Uit een brief aan Sam: 'Ik zag de deur wagenwijd open en de verhuizers aan het werk. Ik kan

niet beschrijven wat er in mij omging, onmachtige woede en verdriet.'

Afbeelding 14: Marianne, haar dochter Hester en kleindochter Judith.

Op 19 juni 1943 kreeg Hester, die met Guus was ondergedoken bij vrienden in Voorburg, een dochter, Judith. Marianne gaf Hester als geschenk het boekje van frère Laurent. Hester waardeerde de strekking van *De doolhof*, maar deelde haar moeders enthousiasme voor de *Pratique de la Présence de Dieu* niet. Na de bevalling werd Hester ernstig ziek. Ze leed, net als Marianne na de geboorte van Hester, aan een postnatale depressie. Ze lag in het ziekenhuis met het persoonsbewijs van Lien Oosthoek. Judith Belinfante vertelde in 1985 Ischa Meijer over de eerste twee jaar van haar leven. Hij interviewde haar als directeur van het Joods Historisch Museum voor *Vrij Nederland*. 'Een niet-joods meisje heeft mij als haar kind bij de burgerlijke stand aangegeven. Ik was dus officieel geen joods kind, en hoefde niet ondergedoken te blijven. Ik ben in de oorlog bij mijn pseudo-moeder gebleven. Na 1945 ben ik via ingewikkelde procedures in mijn huidige identiteit opgedoken. Ik was twee toen ik terugkwam bij mijn ouders.'

De pseudo-moeder was Lien Oosthoek. Lien: 'Judith is de 28e juni pas aangegeven, door de dokter, als Willy Clara Oosthoek. Twee dagen later heb ik haar gehaald, nadat ik het met mijn ouders had besproken. Ik was eenentwintig. Judith groeide op in een gezin met acht volwassenen, mijn ouders, broers en zusjes. We waren allemaal gek op het kind. Mensen dachten dat ze een moffenkind was – des te beter.'

Marianne kwam soms op bezoek als mevrouw Heyboer, om haar kleinkind te zien. Lien Oosthoek: 'Ze heeft nooit gevraagd of ze het kindje in bad mocht doen of het een flesje mocht geven, maar ze wilde zich wel met de verzorging bemoeien. Ze probeerde hautain te doen tegen mijn moeder, maar dat lukte niet, mijn moeder was een rustige vrouw, ze liet zich niet intimideren. Mijn moeder was kamenierster geweest bij mevrouw Kröller-Müller. Ze had meer van de wereld gezien dan "grootmoeder", zoals we Marianne noemden.'

Carla verliet begin 1944 haar huis in Hippolytushoef, waar Paul predikant was, om onder te duiken in

Rotterdam. Zij had inmiddels een zoontje. Carla: 'Vlak voordat mijn moeder ziek werd is ze helemaal naar Rotterdam gelopen om Joannes te zien. Ze was heel bedreven in het organiseren. Op een bepaald moment had ze niet één kinderwagen voor ons geregeld, maar drie.'

Mariannes weerstand begaf het. Ze leed aan chronische ontstekingen, had erg pijnlijke handen en ze was totaal uitgeput. Ze werd met een vals persoonsbewijs opgenomen in het Sint Antoniusziekenhuis in Voorburg. Het ziekenhuis zorgde voor onderduikadressen voor ontslagen patiënten. 'In bed kun je na een lang leven met dichte ogen een hoop zien,' schreef ze in een persoonlijke notitie. 'Als ik een baby was kon ik niet onschuldiger leven.' Lien Oosthoek fungeerde als contactpersoon tussen Marianne, Hester en Guus en later ook Carla. Ze schreef brieven naar Sams onderduikadres waarin ze vertelde hoe het met Judith ging. 'Ik noemde nooit haar naam, we hadden het over "het palmpje", het palmpje dat tegen de verdrukking in groeit.' Ze zocht Marianne wekelijks op in het ziekenhuis, soms met Judith, en maakte Mariannes ontredde- ring van dichtbij mee: 'Ik had medelijden met haar, ze was zo hulpbehoevend, buiten haar schuld. Ik deed ook de was voor haar, wat niet eenvoudig was in die tijd. Ze was blij als ik kwam. Ze was volkomen afhankelijk geworden, een zielig vogeltje. Ze bestond letterlijk en figuurlijk niet meer. Ze mocht Marianne Philips niet zijn en ze wás Marianne Philips ook niet meer.'

Vanuit het ziekenhuis schreef Marianne Sam: 'Jammer dat ik nooit begrepen heb, hoe goed we het hadden, of liever, hoe moeilijk een mens het later krijgen kan. (...) Laten we elkaar vertroetelen, en als we nog woorden willen hebben, dan maar over de kamertemperatuur. Waren we maar zover.'

Op 3 maart 1945 bombardeerden de geallieerden Den Haag. Het ziekenhuis werd gevorderd. Op een bakfiets werd ze, doodziek en sterk vermagerd, naar vrienden in de buurt gebracht. Daar beleefde ze de bevrijding. Vier

dagen later lag ze weer in het Voorburgse hospitaal, nu onder haar eigen naam. De diagnose: reumatoïde artritis, de ernstigste vorm van reuma. Dat betekende dat ze langdurig in het ziekenhuis moest blijven.

Na de bevrijding bracht Lien Oosthoek Judith, aan wie ze zeer was gehecht, terug bij haar ouders. Een gedenkwaardige dag. Lien: 'Guus en Hes zeiden: "Laten we nog even moeder opzoeken in het ziekenhuis." Dat deden we, we namen bloemen mee. Nadat we afscheid hadden genomen riep Marianne me nog even terug. Ze zei: "Je hebt alleen maar voor Judith gezorgd om je in ons milieu in te dringen. Ik ben blij dat het kind nu weer in haar eigen milieu is, dat is veel beter voor haar." ' Lien was geschokt: 'Ik wist niet hoe ik moest reageren. Ik ben zonder een woord weggegaan. Ze heeft later nooit gezegd: "Het spijt me." '

Ook Sam en Frits waren weer bij elkaar in het huis aan de Händellaan. Ze lieten Marianne verheugd weten dat ze hun eigen meubels er weer hadden geïnstalleerd. Marianne verlangde vurig naar Naarden. Eind juni schreef ze: 'Vannacht droomde ik dat ik op rolschaatsen langs de Huizerweg naar huis reed in een wit flannellen pyjama. 't Was een heerlijk gevoel om zich op eigen kracht voort te bewegen.'

Marianne werd, voor een intensieve behandeling, overgebracht naar het Centraal Israëlitisch Ziekenhuis (CIS) in Amsterdam. Neef Rob Kromer bracht haar daar eind 1945 een bezoek: 'Ik was verbaasd dat er naast het bed van tante Janne een man in uniform zat. Dat was Jules Kan, Mariannes halfbroer. Hij was officier, tolk in het Nederlandse leger. Ik wist tot dan toe niet dat ze een broer had.'

Pas twee jaar na de bevrijding kwam ze thuis. Niet op eigen kracht, maar op een brancard. Ze was blijvend invalide, maar goddank weer eigen baas. Haar laatste jaren bracht ze, uitstekend verzorgd, thuis door. Ze had een kamer op het zuiden, op de eerste verdieping. Vandaar uit bestierde ze het huishouden. Ze vond het vanzelfsprekend dat ze zich met van alles bemoeide,

tot en met de samenstelling van de menu's. Er kwamen veel bezoekers. Het was een feest als de kleinkinderen kwamen logeren. Judith Belinfante herinnert zich het hoge ziekenhuisbed, de vergroeide handen van haar grootmoeder, en de wandelstok waarmee ze op de vloer bonkte als ze hulp nodig had. Maar vooral de speciale pot met dropjes die voor de kleinkinderen klaar stond. Judiths broertje Joost zag het zo: 'Oma is niet ziek, zij kan alleen niet lopen.'

Als Marianne op haar zij lag kon ze gelukkig wel lezen. 'Het is me nog steeds een bron van verwondering,' schreef ze haar literaire vriendin Emmy van Lokhorst, 'dat het menselijk lichaam zich zo aan elke abnormale situatie weet aan te passen.'

Op den duur leerde Marianne, ondanks haar eigenzinnige aard, te berusten in de situatie. 'Als het overwinnen van onlustgevoelens bijdraagt tot heiligheid, groeit mijn aureool met de dag,' schreef ze in een persoonlijke notitie.

Ook als schrijfster had Marianne reden zich te verheugen. De herdruk van *De doolhof* liep uitstekend. De royalty's over 1947 bedroegen f 918,66. Haar vooroorlogse verhalen werden gebundeld onder de titel *Tussen hemel en aarde*. Ze werden voorgelezen voor de radio, evenals de oudere novelle *Biografie van een tijdgenoot*. Ook slaagde ze erin af en toe een verhaal te schrijven. Marianne nam zelfs weer vertaalwerk ter hand, *Große Heilige*, van Walter Nigg. Anthonie Donker had haar bij uitgeverij Ploegsma aanbevolen. Ze stelde er een eer in de opdracht te voltooien. Ze werkte volgens een strak schema: 's morgens een uur voorbereiden, 's middags een paar uur dicteren en 's avonds anderhalf uur overlezen en verbeteren. Maar het onderwerp, waar ze aanvankelijk enthousiast over was, ging haar tegenstaan. 'Hun heiligheid gaat zo vaak samen met geweldpleging aan zichzelf. Mijn humanistische instelling komt daar tegenop.'

Literaire kennissen zochten haar op. Emmy van Lokhorst, Henk Smeding, Madelon Székely-Lulofs en

Jeanne van Schaik-Willing. Allen ervaren zo'n bezoek niet als een opoffering maar als een groot genoegen. Jeanne van Schaik-Willing was onder de indruk: 'Zij daar in bed, met het uiterlijk van een fijn beeldje van Chinees ivoor, heeft uit haar lijden waarden gewonnen waar de gezonde niet aan tippen kan. Haar onderscheidingsvermogen tussen hoofd- en bijzaken is veel scherper dan dat van de door het dagelijks leven overstelpte,' schreef ze in *Singel* 262. Madelon Székely-Lulofs in *De Groene*: 'Het eerste wat ik zie zijn haar arme handen, pijnlijk en krachteloos. Maar zij ontvangt me met haar stem, haar glimlach, haar ogen. En die zijn net als vroeger: levendig, intact. Ineens ben ik gerustgesteld. Met een enkel woord doet zij begrijpen en begrijpt zij zelve. Het is zó heerlijk makkelijk praten met haar. Het is hetzelfde als het lezen van haar werk: in al haar woorden het heldere begrip, de klare intelligentie, de warme menselijkheid.' Marianne gaf haar een boodschap mee voor haar literaire vrienden: 'Zeg hun dat ik nog met alles meeleeft, van alles op de hoogte ben. Zeg hun dat ik alle tijdschriften, alle schrijvers lees.' Dat laatste deed ze niet kritiekloos. In een interview zei ze: 'De jonge generatie legt zichzelf geen reserves op. Ze leven in publiek hun persoonlijke moeilijkheden uit. Maar die moet een schrijver éerst verwerken voor hij ze zijn lezers voorzet.'

De verzorging van Marianne was duur. Sam Goudekot, de commissionair in effecten, had na de oorlog zijn oude beroep weer opgevat. In 1947 raakte hij verwikkeld in een nare affaire. Rob Kromer: 'Oom Sam had dollars. Het bezit daarvan moest worden aangegeven bij de regering. Dat vond hij zonde, je kreeg een rottige koers. Hij was mijn rooie oom, had de mond vol van het socialisme, maar ze moesten niet aan zijn centen komen. Om ze te sparen heeft hij ze op naam van zijn broer Jo in Amerika laten zetten. Een berichtje daarover stond in een Amerikaanse krant.' Via via kwam het bericht een ambtenaar van Lieftincks ministerie

van Financiën onder ogen. Hij sloeg alarm, want deviezenhandel was op dat moment verboden. Carla: 'In december ging mijn vader naar de zitting van de rechtbank. Daarna kwam hij niet thuis. Hij moest naar het huis van bewaring. Moeder wist van niets, we hadden de kwestie maanden voor haar verzwegen. Toen moest ik het haar wel vertellen.

Bij de behandeling van zijn zaak was mijn vader op antisemitisme gestuit. De trend was toen: daar heb je weer zo'n jood. Pas in april 1948 kwam de zaak in hoger beroep. Daar bekeken ze de kwestie ook van de andere kant, erkenden de verzachtende omstandigheden. Mijn vader is onmiddellijk vrijgelaten.' Rob Kromer: 'Mijn moeder en Frits haalden hem op bij de gevangenis aan het Kleine Gartmanplantsoen. Ze gingen meteen naar Americain. "God, meneer," zei de ober, "we hebben u lang niet gezien. Vakantiereisje, zeker." Carla: 'Hij werd niet geroyeerd als lid van de Vereniging voor Effectenhandel. Ik ging een keer met vader mee naar een receptie van de Vereniging. Hij werd hartelijk verwelkomd, de voorzitter deed een stapje naar hem toe.' Kort na Sams vrijlating werd deviezenhandel weer toegestaan.

Marianne had intens met Sam meegeleefd toen hij in de cel zat. 'Ik heb hem altijd zo'n beetje als mijn oudste zoon gevoeld,' schreef ze. Sam had wekenlang moeten wachten op een eerste verhoor. De behandeling van zijn zaak verliep evenmin vlekkeloos. Haar verontwaardiging over wat Sam was overkomen vormde de basis voor een lange novelle. Ze verwerkte er ook details in van een juridische blunder die Sam van een celgenoot had gehoord. Zo ontstond de tragikomedie *De zaak Beukenoot*. Over juridische haken en ogen had zij haar schoonzoon Guus Belinfante geraadpleegd. Zij stuurde het verhaal in als mogelijk boekenweekgeschenk voor 1950. De jury bestond uit Emmy van Lokhorst, Hella Haasse, Victor van Vriesland en Adriaan van der Veen. Uit zevenentwintig inzendingen – waaronder *Het behouden huis* van Willem Frederik

Hermans – koos de jury de novelle van Marianne Philips. Het boekje werd, zonder vermelding van de naam van de auteur, in een oplage van 150.000 exemplaren verspreid. Aan het geschenk was een prijsvraag voor lezers verbonden. De namen van de auteurs die een manuscript hadden ingezonden stonden achterin het boekje vermeld. Geldprijzen werden verloot onder de lezers die de goede auteur van *De zaak Beukenoot* hadden ingezonden.

Mariannes protagonist, de Amsterdammer Arnoldus Beukenoot, is een man van begin veertig 'met de opgewektheid van een nooit volwassen geworden straatjongen'. Hij gaat langs de deuren met zijn simpele schilderijtjes. Veel verdient hij niet voor zijn Leen, met wie hij niet is getrouwd, en hun kinderen. Op de dag dat hij opeens een paar tientjes heeft, viert hij dat uitbundig in een café. In zijn dronkenschap ziet hij een etalagepop aan voor een bekende. Hij trapt de winkelruit in en wordt opgebracht. Daarna wordt hij een speelbal van justitie. 'Omdat de rechtspraak wordt uitgeoefend door mensen, wordt zij beïnvloed door menselijke deugden en zwakheden.' Die stelling werkte Marianne geestig verder uit. De officier van justitie is geen onmens, maar dom. De pro-deo-advocaat is onervaren en de rechters zijn ongeïnteresseerd. Het vonnis voor een eenvoudig delict: tien maanden gevangenisstraf. Het hoger beroep dient pas na elf maanden. De rechters weten niet anders te doen dan Beukenoot tot die elf maanden te veroordelen. De president van de rechtbank zegt: 'Als fouten in de rechtspleging eenmaal onherstelbaar zijn, moeten ze niet openbaar worden gemaakt.'

Begin mei werd de naam van de auteur op feestelijke wijze bekendgemaakt in het Vondelpark-paviljoen. Sam en Carla waren erbij. Opeens stond Marianne weer in het middelpunt van de belangstelling. Tot haar vreugde had ze haar rentree gemaakt in de literaire wereld, ze had het gevoel dat ze er weer bij hoorde.

Vanaf haar ziekbed gaf ze het ene interview na het andere. Er waren niet veel mensen die de auteur hadden geraden, 427 van de 16.4000 inzendingen. Intimi hadden het kunnen weten, want Noldus had dezelfde geboortedatum als Marianne, 18 maart. De reactie van haar schoonzuster Jeanne moet Marianne plezier hebben gedaan. Jeanne schreef haar dat ze 'Beukenoot' in één adem had uitgelezen. Marianne móést het ook lezen: 'Wie ook de auteur is, kan men gelukwensen met deze schepping.'

Het wekte verbazing dat een vrouw *De zaak Beukenoot* had geschreven. 'Men zegt dat ik een mannelijke stijl heb en een mannelijke belangstelling,' zei ze tegen Anne Biegel van *Het Parool*. 'Literaire vrouwen worden nog altijd een tikje wantrouwend beschouwd. Dat is het aardige van zo'n prijsvraag, dat ook de jury niet weet of de auteur een man of een vrouw is en dus volkomen onbevooroordeeld tegenover het werk staat.' Marianne deed Biegel sterk denken aan Henriëtte Roland Holst op hoge leeftijd, 'aan wie ook de blik der ogen van deze vergeestelijkte vrouw herinnert. Ogen die de dingen achter de dingen zien.' Ze legde de verslaggevers uit dat ze het menselijk tekort had willen schetsen. Ze benadrukte nog eens de strekking van de novelle: 'Het mededogen mag niet ontbreken in onze samenleving.' En ze wees erop dat de personages fictief zijn, maar 'het zakelijk verloop der procedure is helaas historisch'.

In de juridische wereld veroorzaakte het boekje een felle pennenstrijd. Het gaf geen pas om de rechterlijke macht zo te kijk te zetten, vonden vooral oudere juristen. Jhr.mr. G.W. van Vierssen Trip zette in de *NRC* uitvoerig uiteen waarom de zaak Beukenoot zich, procedureel gezien, niet zo kon hebben voorgedaan. Marianne stond sterk. In haar antwoord citeerde zij twee recente krantenberichten waarin vergelijkbare gevallen werden beschreven, een onder het kopje 'Een zaak Beukenoot'.

Volgens het kamerlid F.H. van de Wetering (CHU) bevatte het boekje 'een dosis vergift, dat doet denken aan

propaganda voor de leer der klassenjustitie'. Bijval kreeg ze vooral van jongere juristen. Mr. A.L.M. van Berckel, een lid van de Hoge Raad, liet Marianne in een persoonlijke brief weten dat er in zijn kring druk over het boekenweekgeschenk werd gesproken. Gelukkig, schreef hij, hoefde hij zich in zijn huidige functie niet meer met personen bezig te houden.

Marianne Philips was met haar oproep tot mededogen in de rechtspraak haar tijd ver vooruit. Vijfentwintig jaar later gaf de Coornhert-Liga *De zaak Beukenoot* opnieuw uit, als geschenk voor strafrechtjuristen en jonge rechtenstudenten. De Coornhert-Liga was in 1970 opgericht om de Nederlandse strafrechtspraak te verbeteren. Het geschenk was bedoeld als een waarschuwing: laat je als jurist niet zo meeslepen door de praktijk van het recht, dat je je gevoelens voor concrete medemensen uit het oog verliest. In zijn voorwoord noemde prof.mr. L.H.C. Hulsman de schrijfster een 'grote voorgangster': 'Niemand in ons land heeft die humane gedachte zó pakkend, zó klaar en toch zó liefdevol verkondigd als Marianne Philips in haar novelle.'

Uit Amerika kwam een opwindende reactie. Dola de Jong schreef Marianne op 8 mei 1950 een brief - 'ik heb "Henri" door dik en dun meegesleept' - waarin zij haar feliciteerde met 'Beukenoot'. Zij vertelde dat vrienden van haar, mevrouw E. de Haze Winkelman en haar man E.G. Marshall, de novelle hadden gelezen. Zij waren verbonden aan een New Yorks televisiestation en wilden *De zaak Beukenoot* graag vertalen en bewerken tot een televisiestuk. 'Deze mensen hebben artistieke smaak en zijn zeer bekwaam in dergelijke ondernemingen.' E.G. Marshall, een bekend toneel- en filmacteur, wilde zelf de hoofdrol spelen. Dola de Jong schreef Marianne verder, dat in Amerika middelen tegen artritis bestonden, cortisone en a.c.t.h., die misschien niet in Nederland verkrijgbaar waren. 'Misschien, als we een beetje op de grote trom slaan, zouden we de medewerking van een hospitaal of medische-sociale instel-

ling kunnen verkrijgen en u, the famous Dutch author, hier naartoe laten brengen per KLM.' Marianne antwoordde dat cortisone in Nederland wel beschikbaar was, maar haar ziektebeeld was volgens haar arts helaas te gecompliceerd. Het idee van een televisiestuk vond ze boeiend.

Ook in Nederland werden plannen gemaakt voor een verfilming, of beter, 'een regelmatige productie' gebaseerd op *De zaak Beukenoot*. Dat blijkt uit Mariannes correspondentie met Walter Smith van Farkas-Smith-Filmproductie in Den Haag.

Had ze de belangstelling van een filmmaatschappij voorzien? In de brief waarin ze Guus Belinfante om advies vroeg over de juiste juridische termen in 'Beukenoot', had ze 'de opzet in XIX scènes' uiteengezet. Ter verduidelijking van haar werkwijze schreef ze erbij: 'Ik geef evenals bij een film, beeld na beeld. Dan beweegt de belangstelling van de lezer zich afwisselend van het individuele geval naar de (gepersonifieerde) problemen.'

De Nederlandse en de Amerikaanse film zijn nooit gemaakt. Er kwam wel een contract tot stand met de Amerikanen, getekend op 6 juni 1950. Maar E.G. Marshall slaagde er niet in een producent te vinden.

Het feit dat Mariannes novelle was bekroond – waar een geldbedrag aan was verbonden – bracht Marianne niet alleen terug in de belangstelling van literair Nederland. Het zette ook een andere ontwikkeling in gang die van belang was voor haar als auteur. Tijdens de boekenweek had Madelon Székely-Lulofs in een stand de boeken van Marianne verkocht. 'Het ging vlot,' schreef ze haar op 31 maart 1950. 'Jammer dat je werk zo uit de circulatie is, want er is vraag naar.' Kijk je contract door, raadde ze Marianne aan. Is het mogelijk om je uitgever te dwingen je werk te herdrukken? Misschien kun je zelfs wel van hem af: 'Laat je niet op je kop zitten, Marianne!' In volgende brieven bleef ze op dit onderwerp hameren.

Marianne zelf was al een tijd ontevreden over C.A.J. van Dishoeck. Al in 1942 had ze zich in een brief aan Anthonie Donker over Van Dishoeck beklagd : 'Hij zet een gezicht of hij mij een grote dienst bewijst door mij uit te geven en de goede man was vroeger de onderdanigheid zelf en heeft dan ook dik aan me verdiend'. Nu stond A.M.E. van Dishoeck, de zoon, aan het hoofd van de uitgeverij, en zijn aandacht ging in de eerste plaats uit naar kookboeken. Zij gebruikte haar prijs om 'alle auteursrechten in de ruimste zin des woords' terug te kopen. Deze ongebruikelijke transactie vond plaats op 20 mei 1950, voor 1.500 gulden. De overdracht maakte de weg vrij voor nieuwe herdrukken bij andere uitgeverijen. *De biecht* en *Bruiloft in Europa* verschenen als *Salamander* bij Querido, *Henri van de overkant* bij A.B.C. en *De wonderbare genezing* en *De jacht op de vlinder* bij De Bezige Bij. 'Ik hoef niet langer uitgerangeerd te blijven,' schreef ze Anthonie Donker opgewekt.

De zaak Beukenoot had Marianne alleen met uiterste wilskracht kunnen voltooien. Aan Jeanne van Schaik-Willing schreef ze op 16 augustus 1949: 'Een week of vier geleden werd ik weer eens hevig ziek (gal- en buikvliesontsteking), waardoor ik bijna voorgoed buiten gevecht werd gesteld. Penicilline heeft me er weer bovenop gehaald. Maar ik was zo ver heen, dat mijn dochter en haar man hun vakantiereis moesten uitstellen. Blijkbaar ben ik een ouwe taaie, want nu zit ik weer rechtop in bed.' (...) 'Ik heb telkens nog een paar alinea's neergekrabbeld. Het gekke is, dat de meest humoristische scène tijdens mijn grootste misère tot stand kwam.'

Langzamerhand ging het met Mariannes gezondheid slechter, ze voelde zich 'een kasplant buiten de realiteit'. Haar hart was sterk, daardoor duurde het lijden lang. Hoe ellendig ze er ook aan toe was, ze klaagde nooit. De mildheid die ze de laatste jaren uitstraalde,

en die haar bezoekers zo trof, bleef ze behouden. Aan Carla schreef ze: 'Ik hoop maar dat ik voor een derde wereldoorlog naar betere gewesten ben overgegaan, dan kunnen de mensen hier bijtijds de benen nemen.'

Pas tegen het einde werd ze opstandig. Ze wilde niet dood. Ze deed geen beroep op het sacrament van de vrijkatholieke Kerk. Ze stierf op 13 mei 1951. Het was eerste pinksterdag. Twee dagen later werd ze gecremeerd in Westerveld. De as werd, volgens haar wens, verstrooid boven de Noordzee.

Er verschenen veel herdenkingsartikelen. *Vrij Nederland* drukte als eerbetoon bij een in memoriam een lang fragment af uit *De biecht*. Jeanne van Schaik-Willing herdacht Marianne in *De Groene Amsterdammer*. In haar artikel gaf zij een kernachtige karakterisering van de overleden schrijfster: 'Marianne keek met de ogen van een superieur rechter. Later met de ogen van een sarcastisch rechter.'

Niet lang voor haar dood had Marianne Philips aan Anthonie Donker geschreven: 'Mocht er een laatste oordeel zijn (waaraan ik mét Vestdijk niet geloof), dan hebben we heel wat erbarming nodig. Maar daarzonder ook.'

DE MARIANNE PHILIPSPRIJS

'Mijn vader heeft zich altijd wat gedistantieerd van het werk van mijn moeder,' zei Carla. 'Totdat zij er niet meer was. Toen heeft hij zich ervoor ingezet.' Sam Goudekot beheerde de literaire nalatenschap. Hij stichtte op 3 augustus 1951 ter nagedachtenis van zijn vrouw het Marianne Philipsfonds. Het werd beheerd door een stichting die een literaire prijs zou uitreiken: de Marianne Philipsprijs. Volgens de statuten werd jaarlijks een bedrag van f 500,- geschonken 'aan een schrijver die minstens vijftig jaar is op de datum van uitkering, teneinde hem of haar in de gelegenheid te stellen zich gedurende enige tijd zonder zorg aan zuiver literaire arbeid te wijden'. De naam van de prijswinnaar werd bekendgemaakt op 18 maart, de verjaardag van Marianne. Bestuursleden, tevens juryleden, werden prof.dr. N.A. Donkersloot, Jeanne van Schaik-Willing en H.J. Smeding. Deze drie literatoren waren goede vrienden van Marianne geweest. Zij hadden jarenlang met haar gecorrespondeerd en zochten haar ook op aan haar ziekbed.

De vergaderingen van de jury waren gezellige bijeenkomsten. Sam liet steevast een taart bezorgen. De juryleden werden het altijd met elkaar eens. Als er twee kandidaten waren, van wie de een bemiddeld was en de ander niet, dan ging de prijs naar de laatste. Twee juryleden gingen op bezoek bij de te bekronen schrijver en tijdens het gesprek deelden ze de auteur mee dat hij of zij de Marianne Philipsprijs had gewonnen. Waarna de enveloppe met inhoud werd overhandigd. Het bedrag van vijfhonderd gulden werd al snel verdubbeld, de laatste paar jaar was de prijs vijftienhonderd gulden. In de loop der jaren veranderde het karakter van de prijs. De jury eerde vooral schrijvers die door oncontro-

leerbare invloeden niet die erkenning kregen waarop zij aanspraak mochten maken. Sam Goudeket was het daarmee eens. Hij correspondeerde veel met de leden van de jury, en ook met een aantal bekroonde auteurs. Het fonds heeft vijftientig jaar bestaan. De juryleden vielen op door een vooruitziende blik. 'De prijs is wel eens een prijs voor kneusjes genoemd,' zei H.J. Smeding verontwaardigd tegen de *NRC*. Maar het tegendeel was het geval. 'Wij zijn de eersten en enigen geweest die ooit Nescio hebben bekroond,' meldde hij. 'En voor schrijvers als A. Alberts, Beb Vuyk, Chris van Geel, Maurits Dekker, en Belcampo was de Marianne Philipsprijs de eerste onderscheiding die zij voor hun werk kregen.' De prijs kreeg daardoor een aparte plaats in de Nederlandse literatuur.

De laatste bekroonde was Aya Zikken. Op 18 maart 1975 kreeg zij de prijs voor haar hele oeuvre. Zij nam hem in ontvangst tijdens een feestelijke maaltijd waar de jury de laatste restjes van het fonds potverteerde. H.J. Smeding stelde spijtig vast: 'Ik zou wensen dat er op dezelfde voet werd doorgegaan, maar het geld is op.' Vier jaar later, in 1979, overleed Sam Goudeket, de stichter van het fonds.

Er hebben zich nooit incidenten voorgedaan rond de uitreiking van de Marianne Philipsprijs. Toch heeft zich in de geschiedenis ervan een netelige kwestie voorgedaan, maar die is tot nu toe binnenskamers gebleven. Het ging over de benoeming van een nieuw jurylid na het overlijden van prof. Donkersloot in december 1965. Prof.dr. G. Stuiveling was er altijd van uitgegaan dat hij Donkersloot zou opvolgen. Maar tot zijn verrassing circuleerde de naam van Hella Haasse. Op 25 januari 1966 schreef hij mr. C.E. Massee, de notaris van het fonds, een verontwaardigde brief. 'Het was mij bekend, dat ik als vervanger-opvolger van Donkersloot te boek stond; niet dat hij in november 1965 daarin een wijziging had willen brengen. De reden daarvan is mij onbekend, ik heb er van hem ook geen

bericht over ontvangen. Misschien meende hij dat ik het ook zonder die functie al druk genoeg had en dat is ook wel zo. Ik weet niet hoe de zaken juridisch geregeld kunnen worden, maar persoonlijk zou ik er bijzonder veel prijs op stellen, indien de twee zittende bestuursleden tezamen met de heer Goudekot tot een beslissing konden komen omtrent deze vacante plaats. Wenst men mij, zoals aanvankelijk in de bedoeling lag, dan verklaar ik mij hierbij bereid die functie te aanvaarden. Wenst men Hella Haasse, accoord. Wenst men een derde, misschien nog beter.'

Sam Goudekot, H.J. Smeding en Jeanne van Schaik-Willing zaten in een lastig parket. Stuiveling was de afgelopen jaren inzet geweest van een affaire. De toedracht daarvan staat in *Mandarijnen op zwavelzuur* van Willem Frederik Hermans. In een geruchtmakende open brief in *De Telegraaf* van 28 december 1957 had A.C. Bakels Stuiveling aan de schandpaal genageld. Hij zou tijdens de oorlog een herdruk hebben verzorgd van de *Schets van de Nederlandse letterkunde* waarin nog levende joodse auteurs uitdrukkelijk als 'joods' werden aangeduid.

Er ontstond veel rumoer in de pers. De politicoloog prof. J. Barents en de schrijvers J.B. Charles en A. Marja wonden zich op over Stuiveling, die in die tijd flink aan de weg timmerde. Pas in de *Haagse Post* van 3 februari 1962 verweerde Stuiveling zich. Hij eindigde zijn betoog met de mededeling: 'Ten overvloede deel ik u mee, dat schriftelijke bewijsstukken voor al de bovengenoemde 9 punten zich in mijn archief bevinden.' De genadeklap kwam van Gerrit Bongers, conservator van het Nederlands Letterkundig Museum. Hij ontzenuwde de punten van Stuiveling in een stuk in *Vrij Nederland* van 17 februari 1962. Bongers vergeleek de edities 1939 en 1942 en kwam onder meer tot de conclusie: 'In 1939 op blz. 189: Een biezondere plaats verwierven de boeken van Marianne Philips. In 1942, blz. 189: Een biezondere plaats verwierven de boeken van de Joodse schrijfster Marianne Philips.' Hetzelfde over-

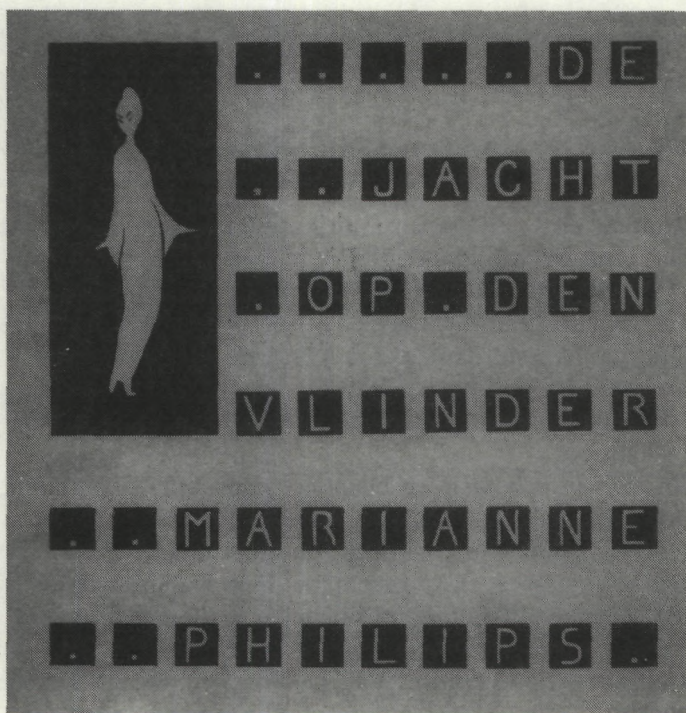
kwam vijf andere toen nog levende joodse auteurs. Volgens Borgers had Stuiveling 'in lichte mate meegewerkt aan de ombuiging van ons onderwijs in nationaal-socialistische geest'.

Tegen deze achtergrond moesten Jeanne van Schaik-Willing en H.J. Smeding een besluit nemen. Ze deden het elegant, maar duidelijk. Op 27 januari 1966 schreven ze: 'Waarde Garmt, Niet allen zagen de richtlijnen voor ons gedrag, die zich na de bevrijding zo duidelijk aftekenden, reeds tijdens de oorlog. Er zijn, bij het afwegen tussen twee kwaden, door velen onjuiste beslissingen genomen.' Ze behoren niet tot degenen die Victor van Vriesland 'de onverzoenlijken' heeft genoemd, schrijven ze. 'De ondergetekenden achten een dergelijke houding zelfs hooghartig en in strijd met het besef van eigen, misschien latent gebleven tekorten. Dit neemt niet weg dat de commissie het eens is met de opinie van onze betreurde Nico Donkersloot dat voor het jury-lidmaatschap voor een prijs, die een Joodse landgenote wil eren, iemand gekozen dient te worden, die zich in een van zijn beslissingen niet heeft vergist.'

Het nieuwe jurylid werd Hella Haasse.

Winnaars van de Marianne Philipsprijs:

Constant van Wessem (1951); Til Brugman (1952); Dirk Coster (1953); Nescio (J.H.F. Grönloh, 1954); Maurits Dekker (1955); Belcampo (H.P. Schönfeld Wichers, 1956); Jac. van Hattem (1957); Nico Rost (1958); R. Blijstra (1959); Jef Last (1960); C.J. Kelk (1961); Beb Vuyk (1962); Evert Straat (1963); Catharina van der Linden (1964); B. Roest Crollius (1965); C.J. van Schagen (1966); Ida Gerhardt (1967); Maurits Mok (1968); Chris van Geel (1969); Gabriël Smit (1970); Sjoerd Leiker (1971); Alfred Kossmann (1972); A. Alberts (1973); Joop Waasdorp (1974); Aya Zikken (1975).

Afbeelding 15: Omslag van 'De jacht op den vlinder', 1932, ontworpen door Jacob Bendien.

BIBLIOGRAFIE

Romans en verhalen van Marianne Philips:

De wonderbare genezing. Van Dishoeck, Bussum, 1929. Herdruk: De Bezige Bij, Amsterdam, 1955.

De biecht. Van Dishoeck, Bussum, 1930. Herdruk: Querido, Amsterdam, 1951; Agathon, Bussum, 1979.

De jacht op de vlinder. Van Dishoeck, Bussum, 1931. Herdruk: De Bezige Bij, Amsterdam, 1954, Robijnenreeks nr. 2.

Bruiloft in Europa. Van Dishoeck, Bussum, 1934. Herdruk: Querido, Amsterdam, 1950, Salamanderreeks.

Het ogenblik. Van Dishoeck, Bussum, 1935.

De koningsweg. CPNB-geschenk (met F. Bordewijk en M. Koenen), Thieme, Nijmegen, 1938. Herdrukt in *Tussen hemel en aarde.* A.B.C., Amsterdam, 1947.

Henri van de overkant. Van Dishoeck, Bussum, 1936. Herdruk: A.B.C., Amsterdam, 1950; Querido, Amsterdam, 1963, Salamanderreeks.

De doolhof. Van Dishoeck, Bussum, 1940. Herdruk: Querido, Amsterdam, Salamanderreeks.

Tussen hemel en aarde. A.B.C., Amsterdam, 1947. Herdruk: Querido, Amsterdam, 1960, Salamanderreeks.

De zaak Beukenoot. CPNB-geschenk, Thieme, Nijmegen, 1950. Herdrukt in *Tussen hemel en aarde.* Querido, Amsterdam, 1960 en als uitgave van de Coornhert-Liga, Andries Blitz, 1975.

In vertaling verschenen:

Die Bieg. H.A.U.M., Kaapstad, Pretoria, 1958.

A House in Vienna. Harcourt, Brace & Co., New York, 1936.

A House in Vienna. Lovat, Dickson & Thomson Ltd., London, 1936.

Hochzeit in Europa. Ascona, Locarno, 1936.

Det Haendte I Wien. Gyldendalske Boghandel
Nordisk-Forlag, København, 1937.

Niet gebundelde verhalen:

'Lichte blijdschap'. In: *De werkende vrouw*, jrg. 1, 15-5-1930.

'In verwachting van het wonder'. In: *De Socialistische Gids*, jrg. 20 (4), 1935, p. 255-259

'Het gezegende toeval'. In: *De Groene Amsterdammer*, 18-1-1936, p. 18.

'Triomf der verbeeldingskracht'. In: *De Groene Amsterdammer*, 26-12-1936, p. 20.

'De stolp'. In: *De Vliegende Hollander*, jrg. 9, 1940, p. 10-15.

'Zij zochten het kind'. In: *Branding*, Vrijzinnig-protestants blad voor jongeren, jrg. 3 (11), 1945, p. 3.

'Verlossing door den vriend'. In: *Kompas der Nederlandse Letterkunde*, o.r.v. C. Eggink, J.C. Bloem e.a., De Bezige Bij, Amsterdam, 1947, p. 297.

'Als een kindeken'. In: *De stroom*, v.C.J.C. jrg 2 (4), 1946, p. 3-5.

'De Scheveningse pop'. In: *Doorbraak*, Tijdschrift voor de vrouw in Nederland en Vlaanderen, jrg. 1 (3), 1947, p. 31-34.

'De dageraad der volksbevrijding'. In: *Vrij Nederland*, 31-12-1948.

'Ootje'. In: *Omnibus voor de jeugd*, o.r.v. R. Marsman, A.B.C., Amsterdam, p. 51-84.

Poëzie:

'De Zanger Gods, 4 gedichten'. In: *De Stem*, jrg. 18, p. 666-782.

Vertalingen:

Aldous Huxley, *Eyeless in Gaza*. (De wateren werden stil. Zuidhollandse uitgeversmaatschappij, z.p. 1939)

Walter Nigg, *Große Heiligen*. (Grote Heiligen, Ploegsma, Amsterdam, 1948)

R.L. Bruckberger, *Le Loup de Gubbio*. (De Wolf van

Gubbio, Ploegsma, Amsterdam, 1949)

Artikelen:

'Slotwoord' van de conferentie tot opwekking en verdieping van socialistische gezindheid, gehouden te Bussum op 17 en 18 december 1927. In: *De geestelijke achtergrond van het socialisme*, p. 52-59.

'Waar zijn de moeders?' In: *Schrijvers getuigen tegen oorlog en militarisme*, o.r.v. W.L.J. Brusse, Rotterdam, 1936, p. 55.

'Wenen. Een terugblik'. In: *De Groene Amsterdammer*, 19-3-1938.

'Wij willen niet sterven'. In: *Vredesdaad*, 29-12-1938.

'Nieuwe grond'. Brochure, Stichting Joodse Arbeid, Werkdorp, Wieringermeer, z.j.

Interviews:

Een plaatsgenote-romanière. In: *De Bussumsche Courant*, 18-5-1935.

Piet Beishuizen, Pratende met Marianne Philips. In: *Den Gulden Winckel*, jrg. 34 (9-10), 1935, p. 100-101.

Zwoege, Gesprek met Marianne Philips. In: *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland*, 10-9-1936.

Marianne Philips schrijfster van 'De zaak Beukenoot'. In: *Het Parool*, 2-5-1950.

De menselijke ziel is het belangrijkste. In: *Het Vrije Volk*, 2-5-1950.

Interview met Marianne Philips. In: *Haags Dagblad*, 2-5-1950.

Yge Foppema, Geschenk van Marianne Philips. In: *Vrij Nederland*, 6-5-1950.

Anne Biegel, Op bezoek bij Marianne Philips. In: *De Nieuwe Eeuw*, 13-5-1950.

In memoriams:

Jeanne van Schaik-Willing, Marianne Philips. In: *De Groene Amsterdammer*, 19-5-1951.

Siegfried van Praag, Marianne Philips 1886-1951. In: *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, 22-5-1951.

G. Knuvelde, Enkele persoonlijke notities. In: *De Nieuwe Eeuw*, 26-6-1951.

J. van der Woude, In memoriam. In: *Vrij Nederland*, 26-5-1951.

P.J. Meertens, In memoriam. In: *De Vlam*, 26-5-1951.

G. Stuiveling, In memoriam, In: *Het boek van nu*, jrg. 4 (10, juni 1951), p. 181-182.

A. Donker, In memoriam Marianne Philips. In: *Critisch Bulletin*, jrg. 18, (juni 1951), p. 286-287.

G. Stuiveling, In memoriam Marianne Philips. In: *Triptiek*, Querido, Amsterdam, 1952, p. 110-113.

Beschouwingen:

J. Greshoff, Marianne Philips. In: *De Arnhemsche Courant*, 26-1-1935.

H.G. Cannegieter, Marianne Philips. In: *De Socialistische Gids*, jrg. 20 (2), 1935, p. 97-107.

J. Haantjes, Over het werk van Marianne Philips. In: *Werkplaats*, jrg. 1 (1936) 6, p. 273-277.

J. Frieling-Ouwehand, Marianne Philips. In: *Maandblad der vrijzinnig-godsdienstigen in Nederlands-Indië*, 1936, p. 67-72.

M.H. Székely-Lulofs, Marianne Philips. In: *De Groene Amsterdammer*, 17-5-1947.

Jeanne van Schaik-Willing, Marianne Philips. In: *Singel* 262, auteurs bij Querido, 1950, p. 69-71.

Recensies per werk (een keuze):

De wonderbare genezing

H.B. in *Het Vaderland*, 1-12-1929.

Albert Helman, 'Over Marianne Philips'. In: *De Groene Amsterdammer*, 3-5-1930.

F. de Backer in: *De Vlaamsche Gids*, jrg 18 (10), 1930, p. 469.

F. Coenen in: *Groot Nederland*, jrg. 28, 1930, p. 108-109.

H. Robbers in: *Elseviers Geïll. Maandschrift*, jrg. 40, 1930, p. 435-436.

R. Houwink, 'Outsidersliteratuur'. In: *Critisch Bulletin*, 1930, p. 182-184.

F. Lapidoth in: *De Nieuwe Courant*, 14-9-1930.

Annie Romein-Verschoor in: *Algemeen Handelsblad*, 8-11-1930.

De biecht

L. van Deyssel in: *De Nieuwe Gids*, jrg. 46 (7), 1931, p. 13-15.

R. Houwink in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 30 (5), 1931, p. III-III2.

J.W. Schotman in: *Nederlandsche Bibliographie*, jrg. 76 (2), 1931, p. 41-43.

F. Lapidoth, 'Vrouwen die doden'. In: *De Nieuwe Courant*, 21-12-1930.

Nieuwe Rotterdamsche Courant, 28-11-1930.

A.M. de Jong, 'Biechtende vrouwen'. In: *Het Volk*, 2-4-1931.

F. de Backer in: *De Vlaamsche Gids*, jrg. 19 (11), 1931, p. 520.

Annie Romein-Verschoor in: *Algemeen Handelsblad*, 2-5-1931.

Herman Leys, 'Uit dertig en zestig'. In: *De Standaard*, 18-7-1987.

Jacques den Haan, in: *Het Parool*, 23-5-1980.

M. Breedts Bruyn, 'Angst die tot waan uitwoekert'. In: *Ciao Bella. Literair tijdschrift*, voorj. 1996, p. 37-38.

De jacht op de vlinder

J. Kloos-Reyneke van Stuwe in: *De Nieuwe Gids*, jrg. 47 (6), 1932, p. 704.

F. de Backer in: *De Vlaamsche Gids*, jrg. 20 (11), 1932, p. 515.

Eva Raedt-De Canter in: *Groot Nederland*, jrg. 30 (8), 1932, p. 183.

J.W. Schotman in: *Nederlandsche Bibliographie*, jrg. 77 (11), 1932, p. 250-251.

R. Houwink in: *De stroom*, 11-11-1933 (6), 1934, p. 431.

F. Coenen in: *Groot Nederland*, jrg. 32 (11), 1934, p. 479-480.

Bruiloft in Europa

E. van Lokhorst in: *Den Gulden Winckel*, jrg. 33 (12), 1934, p. 194-195.

J.W. Schotman in: *Nederlandsche Bibliographie*, jrg. 79 (11), 1934, p. 243-244.

V.E. van Vriesland in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 24-11-1934.

M. ter Braak in: *Het Vaderland*, 29-11-1934.

F. Coenen in: *Groot Nederland*, jrg. 33 (1), 1935, p. 109.

H.J. Smeding in: *Prov. Zeeuwsche en Middelburgsche Courant*, 20-3-1935,

H. Robbers in: *Elseviers Geïll. Maandschrift*, jrg. 45 (12), 1935, p. 66.

A. Salomons in: *Leven en werken*, jrg. 20 (9), 1935, p. 414-415.

A. Donker in: *De Stem*, jrg. 15, 1935, p. 1038-1041.

H.J. Smeding in: *Prov. Zeeuwsche en Middelburgsche Courant*, 20-3-1935.

Zwoge in: *Centraal blad voor Israëlieten in Nederland*, 25-7-1935.

G. Stuiveling in: *Tijd en taak*, 10-1-1936.

M. Uyldert in: *Algemeen Handelsblad*, 26-1-1938.

Het ogenblik

Maurits Uyldert in: *Het Handelsblad*, 25-11-1935,

J. Kloos-Reyneke van Stuwe in: *De Nieuwe Gids*, jrg. 50 (12), 1935, p. 645.

A. Donker in: *De Stem*, jrg. 15 (1935), p. 1038-1041.

J.W. Schotman in: *Nederlandsche Bibliographie*, jrg. 80 (11), 1935, p. 292-293.

F. Coenen in: *Groot Nederland*, jrg. 34 (3), 1936, p. 286.

A.M. de Jong in: *Het Volk*, 21-11-1935.

J. Greshoff in: *De Avondpost*, 21-11-1935.

M. ter Braak in: *Het Vaderland*, 16-2-1936.

Henri van de overkant

C.J. Kelk in: *Prov. Ov. en Zwolsche Courant*, 7-12-1935.

J.W. Schotman in: *Nederlandsche Bibliographie*, jrg. 81 (9), p. 204.

E. van Lokhorst, 'Aan welke kant?' In: *Critisch Bulletin*, jrg. 16 (12), 1936, p. 1213-1216.

G. Smit in: *Gooi- en Eemlander*, 26-10-1936.

Haagsche Post, 31-10-1936.

S. Vestdijk, 'Een roman zonder fouten'. In: *De Groene Amsterdammer*, 14-11-1936.

V.E. van Vriesland in: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 21-11-1936.

De Joodsche Middenstand, 27-11-1936.

P.H. Ritter jr. in: *Utrechts Dagblad*, 5-12-1936.

M. ter Braak, 'Negentiende-eeuwsch Amsterdam'. In: *Het Vaderland*, 13-10-1937.

M. Mees-Verwey in: *Groot Nederland*, jrg. 35, 1937, p. 110-112.

Weekblad voor het Israëlitisch Huisgezin, 28-11-1937.

'De ondergang der Joodsche Bourgeoisie.' In: *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, 26-1-1951.

M. Breedts Bruyn, 'Het Amsterdam van Marianne Philips. Teder stadsporeet door joodse jongensogen'.

In: *Ons Amsterdam*, jrg. 48 nr. 9, september 1996, p.210-214.

De doolhof

Het Vaderland, 13-11-1940.

J. W.F. Werumeus Buning in: *De Telegraaf*, 26-11-1940.

De Bussumsche Courant, 21-11-1940.

'Schrijfsters op avontuur'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 1-12-1940.

G. Smit in: *De Gooi- en Eemlander*, 1-12-1940.

C.J. Kelk in: *Prov. Overijsselsche & Zwolsche Courant*, 16-12-1940.

'Een geestelijke avonturenroman'. In: *De Tijd*, 8-12-1940.

M. Uyldert in: *Het Handelsblad*, 2-2-1941.

F. Bordewijk in: *De Gids*, jrg. 105 (6), 1941, p. 333-335.

A. Helman, 'In 's werelds dwaaltuin'. In: *De Stem*, jrg. 21, p. 77-80.

G. Knuvelde, 'De eeuwige doolhof des levens'. In: *Sint Adelbert*, jrg. 6, 1941, p.59-61.

V.E. van Vriesland in: *Kroniek van kunst en cultuur*, jrg. 6, 1941, p. 6

Tussen hemel en aarde

J. van Schaik-Willing, 'Tussen parabel en vertelling'. In: *Quintessens*, 1-10-1947.

G. Knuvelde, 'Wierook voor de muze'. In: *De Nieuwe Eeuw*, 13-12-1947.

C.J. Kelk, 'Oefenpark der literatuur'. In: *De Groene Amsterdammer*, 22-5-1948.

Hans Warren, 'Marianne Philips een subtiële, begenadigde schrijfster. Een welkome herdruk'. In: *Prov. Zeeuwse Courant*, 3-9-1960.

B. Roest Crollius, in: *Haagsche Courant*, 17-11-1960.

De zaak Beukenoot

H.A. Gomperts, 'Een gelukkige greep'. In: *Het Parool*, 25-2-1950.

C.J. Kelk, in: *De Groene Amsterdammer*, 25-2-1950.

J. van der Woude in: *Vrij Nederland*, 25-2-1950.

'Geen geschenk des hemels'. In: *Algemeen Dagblad van Rotterdam*, 1-3-1950.

Mr. B.F. Verveen in: *Vrij Nederland*, 25-3-1950.

J.M. Vecht in: *Vrij Nederland*, 15-4-1950.

'M. Philips tegenover haar zaak Beukenoot'. In: *De Nieuwe Courant*, 3-5-1950.

'Weer een zaak Beukenoot'. In: *De Nieuwe Eeuw*, 13-5-1950.

V.E. van Vriesland, 'Een tragische comédie van het recht'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 25-5-1950.

G.W. van Vierssen Trip, 'De zaak Beukenoot en de rechtsspraak'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 10-6-1950.

'Nogmaals: de zaak Beukenoot'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 13-6-1950.

'De bijzondere rechtspleging'. In: *De Nieuwe Linie*, 23-6-1950.

M. Philips, 'M. Philips' antwoord inzake de zaak Beukenoot'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 24-6-1950.

'Repliek van mr. G.W. van Vierssen Trip'. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 24-6-1950.

'Achtergrond van de gelaakte zaak-Beukenoot'. In: *Bussumsche Courant*, 27-6-1950.

Ben Maandag, 'De Zaak Beukenoot weer geschenk'. In: *Het Vrije Volk*, 5-11-1976.

Casper Postmaa, 'De Zaak Beukenoot opnieuw geopend'. In: *Haagsche Courant*, 10-4-1993.

Geraadpleegd:

A.M. Hammacher, Het werk van den teekenaar en schilder Bendien. In: *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift*, jrg. 41 (2), 1931, p. 89-99.

Annie Romein-Verschoor, *Vrouwenspiegel. De Nederlandse romanschrijfster na 1880*. (Proefschrift, Leiden, 1935) Sun, Nijmegen, 1977.

Willem Frederik Hermans, *Mandarijnen op zwavelzuur*. Thomas Rap, Amsterdam, 1970.

Gerard Bongers, 'De negentien punten van Stuiveling.' In: *Vrij Nederland*, 17-2-1962, p. 11.

R. Verheyen, *Marianne Philips 1886-1951. Leven en werk*. Proefschrift Gent, in 2 dln., 1971.

Marianne Philipsprijs, de laatste, voor Aya Zikken. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 18-3-1975.

Henriëtte Roland Holst-van der Schalk, *Het vuur brandde voort. Levensherinneringen*. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1979.

Ischa Meijer, 'Het hiaat'. Gesprek met Judith Belinfante. In: *Vrij Nederland*, 9-3-1985.

Elina Taselaar, *Jacob Bendien 1890-1933*. Uitgave van het Fries Museum, Leeuwarden en het Centraal Museum, Utrecht, 1985.

Renate van Dessel en Ewout van der Knaap, 'Interview met C.M. Lugt-Goudekot. De dochter van Marianne Philips'. In: *Retiraede*, blad van de lerarenopl. vakgroep Nederlands, Utrecht, jrg. 2 nr. 2 (1986), p. 8-12.

Tineke Plettenberg, 'Marianne Philips (1886-1951) als SDAP-gemeenteraadslid'. In: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nr. 40, december 1995, p. 46-54.